

JUSTICIA RESTAURATIVA EN DELITOS VIOLENTOS:

DESDE UNA DIMENSIÓN SOCIOEDUCATIVA

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Trabajo fin de máster

Aicha Laha

Tutora: Nuria Fabra Fres

Curso académico 2021-2022
Máster en Intervenciones Sociales y Educativas
Facultat de Educació
Universitat de Barcelona

Índice de Anexos

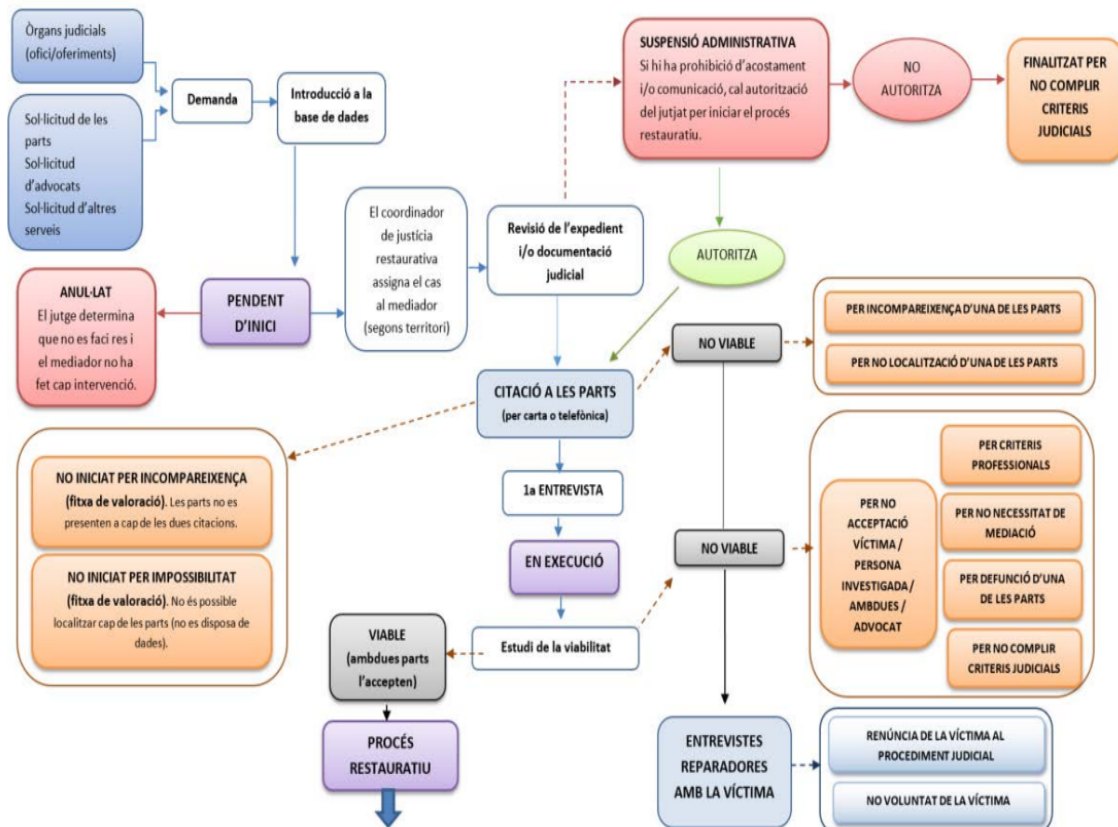
9. Anexos

9.1 Anexo 1: Circuito Administrativo del Programa de Justicia Restaurativa	2
9.2 Anexo 2: Modelo de Consentimiento Informado	2
9.3 Anexo 3: Diseño de Entrevistas	4
9.4 Anexo 4: Entrevistas Transcritas	8
9.5 Anexo 5: Modelo de Encuesta	41
9.6 Anexo 6: Libro de Códigos	47
9.7 Anexo 7: Red de Códigos	48
9.8 Anexo 8: Tabla de Datos Sobre los Resultados de la Encuesta	49

9. ANEXOS

9.1 Anexo 1: Circuito Administrativo del Programa de Justicia Restaurativa

Figura 1. Circuito administrativo del Programa de justicia restaurativa

Fuente: Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya (2021)

9.2 Anexo 2: Modelo de Consentimiento Informado

Consentimiento Informado para Participantes de Investigación

El propósito de esta ficha de consentimiento es proveer a los participantes en esta investigación con una clara explicación de la naturaleza de la misma, así como de su rol en ella como participantes.

La presente investigación es conducida por Aicha Laha, de la Universidad de Barcelona. La meta de este estudio es caracterizar el estado actual del uso de la JR en delitos violentos e identificar qué factores dificultan o favorecen su uso, así como describir el potencial socioeducativo de la JR en delitos violentos cometidos por adultos respecto a las partes implicadas.

Si usted accede a participar en este estudio, se le pedirá responder preguntas en una entrevista on-line, vía ZOOM. Lo que conversemos durante estas sesiones se grabará, de modo que el investigador pueda transcribir después las ideas que usted haya expresado.

La participación en este estudio es voluntaria. La información recogida será confidencial y no se usará para ningún otro propósito fuera de los de esta investigación. Sus respuestas al cuestionario y a la entrevista serán codificadas usando un número de identificación y por lo tanto, serán anónimas. Una vez transcritas las entrevistas, las grabaciones se destruirán.

Si tiene alguna duda sobre este proyecto, puede hacer preguntas en cualquier momento durante su participación en él.

Desde ya le agradecemos su participación.

Yo, _____, acepto participar voluntariamente en esta investigación, conducida por Aicha Laha, y le autorizo a publicar su Trabajo de Final de Máster titulado (provisionalmente) *Justicia restaurativa en delitos violentos: desde una dimensión socioeducativa* en el Dipòsit Digital de Documents de la Universitat de Barcelona y a presentarlo en convocatorias de premios a investigaciones siempre garantizando el anonimato de mi identidad como participante.

He sido informado (a) de que la meta de este estudio caracterizar el estado actual del uso de la JR en delitos violentos e identificar qué factores dificultan o favorecen su uso, así como describir el potencial socioeducativo de la JR en delitos violentos cometidos por adultos respecto a las partes implicadas.

Reconozco que la información que yo provea en el curso de esta investigación es estrictamente confidencial y no será usada para ningún otro propósito fuera de los de este estudio sin mi consentimiento. He sido informado de que puedo hacer preguntas sobre el proyecto en cualquier momento.

Entiendo que una copia de esta ficha de consentimiento me será entregada, y que puedo pedir información sobre los resultados de este estudio cuando este haya concluido.

Nombre del Participante

Firma del Participante

Fecha

03/05/2022

9.3 Anexo 3: Diseño de Entrevistas

Modelo de entrevista para Jueza

Pregunta rompehielo: ¿Puede explicarme un poco cuál ha sido su trayectoria profesional en general y en relación a la justicia restaurativa?

Barreras administrativas y organizativas (PM1)

1. ¿Qué elementos administrativos y organizativos detecta que dificultan o impiden la aplicación de la justicia restaurativa además de la retributiva?
2. ¿Conoce los equipos de JR de la administración? ¿Los considera eficientes?
3. ¿Cree que hay suficiente dotación de equipos de JR y que están suficientemente especializados?
4. ¿Qué criterios procesales de viabilidad se evalúan de las partes para imponer un proceso restaurativo en un delito violento?
5. ¿Existe alguna gestión administrativa u organizativa especial en relación a los delitos violentos?

Limitaciones legales (PM1)

6. ¿Considera que hay elementos del sistema penal que dificultan el uso de la justicia restaurativa en delitos violentos?
7. ¿Cree necesario un texto legal concreto que desarrolle la justicia restaurativa en el ámbito penal?
8. Según el art. 84.1 1ª del código penal, el/la juez/a puede “condicionar la suspensión de la ejecución de la pena privativa de libertad al cumplimiento del acuerdo alcanzado por las partes en virtud de mediación”, ¿esto es aplicable a la práctica?
9. ¿Qué considera que aportó el estatuto de la víctima? ¿Considera que es aplicable y tenido en cuenta?
10. ¿Según su experiencia profesional, en qué fases del procedimiento judicial la aplicación de la JR en un delito violento resulta más efectiva?
11. ¿Qué opina respecto a las limitaciones legales para la aplicación de justicia restaurativa en delitos violentos?
12. ¿Considera que en algunos procedimientos de violencia de género sería aplicable la justicia restaurativa? ¿Puede indicar en qué supuestos?
13. ¿Teniendo en cuenta la restricción legislativa en relación a los delitos de violencia de género, quién considera que debería determinar si la víctima de violencia de género está en facultad de participar en un proceso de mediación?

Percepción social (PM2)

14. ¿Considera que la magistratura conoce suficientemente los procedimientos y garantías de la justicia restaurativa?
15. ¿Ha aplicado justicia restaurativa en delitos violentos? ¿Su experiencia ha sido satisfactoria? ¿Puede poner algunos ejemplos?

16. ¿Qué respuesta ha recibido de las partes implicadas durante el proceso y después del proceso?
17. ¿En su entorno social es conocida y aceptada la JR?

Acción socioeducativa (PM3)

18. ¿Reconoce en las técnicas de justicia restaurativa un potencial socioeducativo sobre las partes? ¿Esto puede tener algún impacto en la sentencia?
19. ¿Qué efectividad tiene la acción socioeducativa de la justicia restaurativa sobre las partes implicadas en un delito violento?

Propuestas de mejora (PM4)

20. ¿Qué alternativas plantearías para fomentar el uso de la justicia restaurativa en el sistema penal?
21. ¿Tiene alguna propuesta para fomentar el uso de la justicia restaurativa en delitos violentos?
22. ¿Considera que hay elementos del funcionamiento administrativo y organizativo que deben mejorar para agilizar el uso de la JR?
23. ¿Qué plantea para que la población general acepte la aplicación de la justicia restaurativa en delitos violentos?
24. ¿Qué se puede plantear para fomentar la acción socioeducativa en delitos violentos?

Modelo de entrevista para abogada penalista

Pregunta rompehielo: ¿Puede explicarme un poco cuál ha sido su trayectoria profesional en general y en relación a la justicia restaurativa?

Barreras administrativas y organizativas (PM1)

1. ¿Qué elementos administrativos y organizativos detecta que dificultan o impiden la aplicación de la justicia restaurativa además de la retributiva?
2. ¿Conoce los equipos de JR de la administración? ¿Los considera eficientes?
3. ¿Cree que hay suficiente dotación de equipos de JR y que están suficientemente especializados?
4. ¿Qué diferencias tiene para su cliente la gestión burocrática en un proceso restaurativo y en un proceso penal tradicional?

Limitaciones legales (PM1)

5. ¿Considera que hay elementos del sistema penal que dificultan el uso de la justicia restaurativa en delitos violentos?
6. ¿Cree necesario un texto legal concreto que desarrolle la justicia restaurativa en el ámbito penal?
7. ¿Qué considera que aportó el estatuto de la víctima? ¿Considera que es aplicable y tenido en cuenta?
8. ¿Recomienda a sus clientes la posibilidad de solicitar un proceso restaurativo en casos de delitos violentos? ¿En qué ocasiones? ¿Por qué motivos?

9. ¿Qué opina respecto a las limitaciones legales para la aplicación de justicia restaurativa en delitos violentos?
10. ¿Considera que en algunos procedimientos de violencia de género sería aplicable la justicia restaurativa? ¿Puede indicar en qué supuestos?
11. ¿Teniendo en cuenta la restricción legislativa en relación a los delitos de violencia de género, quién considera que debería determinar si la víctima de violencia de género está en facultad de participar en un proceso de mediación?

Percepción social (PM2)

12. ¿Considera que los abogados penalistas en general conocen suficientemente los procedimientos y garantías de la justicia restaurativa?
13. ¿Sus clientes han participado alguna vez en algún proceso restaurativo por un delito violento? ¿Considera que estas experiencias han sido satisfactorias? efectivas? ¿Puede poner algunos ejemplos?
14. ¿Qué valoración general han tenido sus clientes sobre esta participación?
15. ¿En su entorno social es conocida y aceptada la JR?

Acción socioeducativa (PM3)

16. ¿Reconoce el potencial socioeducativo de las técnicas de justicia restaurativa en las que han participado sus clientes?
17. ¿Qué efectividad tiene la acción socioeducativa de la justicia restaurativa sobre las partes implicadas en un delito violento?

Propuestas de mejora (PM4)

18. ¿Qué alternativas plantearías para fomentar el uso de la justicia restaurativa en el sistema penal?
19. ¿Tiene alguna propuesta para fomentar el uso de la justicia restaurativa en delitos violentos?
20. ¿Considera que hay elementos del funcionamiento administrativo y organizativo que deben mejorar para agilizar el uso de la JR?
21. ¿Qué plantea para que la población general acepte la aplicación de la justicia restaurativa en delitos violentos?
22. ¿Qué se puede plantear para fomentar la acción socioeducativa en delitos violentos?

Modelo de entrevista para técnica de justicia restaurativa

Pregunta rompehielo: ¿Puede explicarme un poco cuál ha sido su trayectoria profesional en general y en relación a la justicia restaurativa?

Barreras administrativas y organizativas (PM1)

1. ¿Qué elementos administrativos y organizativos detecta que dificultan o impiden la aplicación de la justicia restaurativa en un delito violento?
2. ¿Cree que hay suficiente dotación de Equipos de JR y de profesionales para atender los casos de JR?

3. ¿Considera eficiente la asignación de casos en el Equipo de JR? ¿y la ratio?
4. ¿Qué criterios técnicos de viabilidad se evalúan de las partes para iniciar un proceso restaurativo en un delito violento?

Limitaciones legales (PM1)

5. ¿Considera que hay elementos del sistema penal que dificultan el uso de la justicia restaurativa en delitos violentos?
6. ¿Cree necesario un texto legal concreto que desarrolle la justicia restaurativa en el ámbito penal?
7. ¿Qué considera que aportó el estatuto de la víctima? ¿Considera que es aplicable y tenido en cuenta?
8. ¿A qué tipo de delitos se aplican con frecuencia las técnicas de justicia restaurativa? ¿Por qué?
9. ¿Cuál de las técnicas que ofrece la justicia restaurativa es usada con más frecuencia en delitos violentos?
10. ¿Según su experiencia profesional, en qué fases del procedimiento judicial la aplicación de la JR en un delito violento resulta más efectiva?
11. ¿Qué opina respecto a las limitaciones legales para la aplicación de justicia restaurativa en delitos violentos?
12. ¿Encuentra dificultades a la hora de aplicar un proceso restaurativo en delitos violentos?
13. ¿Considera que en algunos procedimientos de violencia de género sería aplicable la justicia restaurativa? ¿Puede indicar en qué supuestos?
14. ¿Quién considera que debería determinar si la víctima de violencia de género está en facultad de participar en un proceso de mediación?

Percepción social (PM2)

15. ¿Cree que la violencia debe ser un elemento excluido de la aplicación de las técnicas de justicia restaurativa?
16. ¿Considera que los profesionales tenéis las herramientas adecuadas para intervenir en delitos violentos a través de las técnicas de la justicia restaurativa?
17. ¿En alguna ocasión ha rechazado intervenir en un procedimiento restaurativo aplicado a un delito violento?
18. ¿Tiene experiencias en procesos restaurativos en delitos violentos? ¿Las considera satisfactorias? ¿Puede poner algunos ejemplos?
19. ¿En general, cómo han valorado las partes con las que trabaja la experiencia en un procedimiento restaurativo?
20. ¿En su entorno social es conocida y aceptada la JR?

Acción socioeducativa (PM3)

21. ¿Considera que las técnicas de justicia restaurativa aportan socio educativamente tanto a la víctima como al victimario?
22. ¿Considera que las partes generalmente son conscientes de la acción socioeducativa que ejerce un proceso restaurativo?
23. ¿Qué elementos son claves para esta acción socioeducativa?

24. ¿Qué efectividad tiene la acción socioeducativa de la justicia restaurativa sobre las partes implicadas en un delito violento?
25. ¿Según su experiencia, se consigue una reparación adecuada del daño en la mayoría de los casos de delitos violentos?
26. ¿Valora que, en la mayoría de los casos, las víctimas de delitos violentos quedan satisfechas del proceso restaurativo y del resultado alcanzado o la forma de reparación acordada?
27. ¿Considera que, en la mayoría de los casos, la participación en un proceso restaurativo tiene un impacto en la reincidencia delictiva por parte del autor de un delito violento?

Propuestas de mejora (PM4)

28. ¿Qué alternativas plantearías para fomentar el uso de la justicia restaurativa en el sistema penal?
29. ¿Tiene alguna propuesta para fomentar el uso de la justicia restaurativa en delitos violentos?
30. ¿Considera que hay elementos del funcionamiento administrativo y organizativo que deben mejorar para agilizar el uso de la JR?
31. ¿Qué plantea para que la población general acepte la aplicación de la justicia restaurativa en delitos violentos?
32. ¿Qué se puede plantear para fomentar la acción socioeducativa en delitos violentos?

9.4 Anexo 4: Entrevistas Transcritas

Entrevista con técnica de justicia restaurativa

Pregunta rompehielo: ¿Puede explicarme un poco cuál ha sido su trayectoria profesional en general y en relación a la justicia restaurativa?

A veure... jo vinc del camp social, sóc treballadora social, vaig fer un postgrau de gestió sociocultural on vaig veure realment... després de dedicar-me molt anys a aquest àmbit el de la dinamització sociocultural, doncs vaig veure que m'interessa molt més lo que era l'apartat conflictual amb les persones, quan teníem conflictes... i aleshores vaig fer un màster de resolució de conflictes i mediació en aquell moment i poc a poc m'he anat posant dins aquest món, primer desde la mediació familiar, la mediació comunitària... que en feiem molta abans, i després va venir la mediació penal. Avui en dia ja no en diem mediació penal.. ha quedat ja com obsolet... Avui en dia quan treballem en el camp penal en diem justícia restaurativa, perquè no només treballem amb aquesta eina restaurativa que és la mediació, si no que treballem amb moltes altres eines que ens donen peu a poder treballar i transformar d'una altra manera els conflictes o delictes. Per tant, una mica... aquesta és la meva trajectòria, evidentment vinc de camp social, és com un recorregut bastant tranquil, pausat i que m'he anat portant una mica la vida i les apetències personals.

Barreras administrativas y organizativas

1. ¿Qué elementos administrativos y organizativos detecta que dificultan o impiden la aplicación de la justicia restaurativa en un delito violento?

Aha... bueno... a veure... la justicia restaurativa és un paradigma que no és molt conegut per la societat civil; intentem que sigui coneguda pels operadors jurídics que són qui en definitiva tenen la darrera paraula en treballar i derivar casos a la justícia restaurativa. Per tant, el primer escull que ens trobem, primer és que la gent no ho coneix i per tant no ho pot sol·licitar en cap moment, si no té informació no sol·licitarà poder participar en un procés restauratiu en la seva causa, sobretot en delictes violents on ja té uns advocats que l'estan guiant i l'estant aconsellant en tot moment a nivell jurídic què és lo que ha de fer. Després, l'altre escull són els operadors jurídics, que en delictes violents concretament, amb delictes lleus sí que hi ha derivació, però en delictes violents és més complex... perquè... per molts temes: primer, perquè en fase d'instrucció és difícil que ens derivin un delicte violent perquè les parts ja aconsellades pel seu advocat volen anar a judici, per tant moltes vegades aquest delicte ens arriba a nosaltres quan està en fase de post sentència, és a dir, ja hi ha una sentència escrita i a partir d'aquí les parts decideixen aleshores poder parlar i comunicar-se del que ha passat una mica. Això també ens passa. En aquesta fase de post sentència ja hi ha una persona a la presó, és a dir, tenim un penat, i aquest penat després de fer per una sèrie de reflexions personals, després d'haver passat per tota la formació que li ofereix el centre penitenciari, etc, etc, decideix que vol demanar perdó a la víctima o que vol començar un procés reparador amb aquesta víctima; no és un procés reparador econòmic perquè la sentència ja li ha marcat una RC (responsabilitat civil), sino que vol reparar moralment a aquesta persona i comunicar-se amb la víctima per explicar-li les circumstàncies que es van donar a terme per portar aquest delicte violent. Per tant, el més fàcil... nosaltres treballem molt fàcilment en delictes violents en fase de post sentència, però no en fase d'instrucció o d'enjudiciament perquè les parts no estan preparades moltes vegades, és a dir, per fer un procés de justícia restaurativa en delictes violents neceisten que tant víctima com victimari hi estiguin d'acord, ho facin voluntàriament i participin activament en el procés. En molts casos, en delictes violents, la víctima no està preparada encara, és a dir, no és el seu moment. La necessitat que moltes vegades té la víctima és passar per un judici per una sentència i quedar-se tranquil·la i saber que hi ha hagut una pena per a aquest victimari, etc. etc. És després quan moltes d'aquestes víctimes totes aquelles preguntes que no li han pogut fer al victimari en el judici... perquè és equivocat pensar que durant el judici la víctima podrà preguntar el que necessiti, no es fa, no és el lloc, ni el jutge ho permetrà.

Per tant, ens trobem que moltes vegades després de la sentència després d'aquests judicis de delictes violents, les víctimes es queden molt frustrades, acaten la sentència però no han tancat el cercle de violència, continuen tenint moltes preguntes a fer: per què a elles? com estava aquell dia aquesta persona? si els coneixia, si quan surti els tornara a buscar... és a dir, en aquell moment manifesten totes les seves pors que no han pogut resoldre durant tot el seu procés judicial.

Per tant, segons el que em preguntes, els esculls que ens trobem alhora d'aplicar la justícia restaurativa amb els delictes violents són; un, els operadors jurídics que no ens permeten aplicar-la en segons quina fase judicial perquè creuen que no és el moment; segon, les víctimes perquè no estan preparades, perquè estan en un moment de dolor encara molt cru, no han elaborat el dol, no han passat per una sèrie de fases que han de passar; (tercer) perquè no hi ha informació de la ciutadania i per tant no ho poden demanar; i després el quart punt són els advocats, molts advocats de les parts no permeten la intromissió, perquè ells ho diuen així moltes vegades, de la justícia restaurativa, pensen que ells són ja capaços de solucionar tots els problemes dels seus clients. Quan en realitat, lo que pretén la justícia restaurativa és complementar tota aquesta tasca que fa el sistema judicial però que la fa incompleta, és a dir, deixa de banda tot lo que és la humanització del cas: les vivències personals de les víctimes, les necessitats a vegades molt *sui generis* que tenen les víctimes, totes aquestes no les aconsegueix... Per tant, el que fem és complementar aquesta acció judicial perquè bàsicament les víctimes se sentin una mica tranquil·les, reconfortades, puguin expressar i sentir-se escoltades sense ser jutjades. Jo crec que per les víctimes falta aquest espai reparador, un espai d'escolta activa, d'expressar les teves necessitats més internes, d'explicar com ho has viscut?, què has sentit?, com estàs ara?, com veus el futur?... tot això les víctimes en el procediment judicial no ho poden fer, no hi ha cap moment en el que els ho deixin fer; la declaració judicial és una declaració que se cenyeix al moment, a les circumstàncies, a l'hora, a les proves... però no tot allò que surt fora de lo que estrictament es pugui provar, no? els sentiments de por, de ràbia, de frustració, de ira, de venjança, inclús de culpabilitat no tenen lloc allí; tu vas a fer una declaració super objectiva del que t'ha passat amb quatre preguntes que et farà el jutge i ja està. La víctima aquí desapareix, fins el dia del judici si és que la tornen a cridar i moltes vegades va com a testimoni no hi va com a part, per tant, com a testimoni no et deixen dir res, i és el seu advocat qui s'encarrega o de fer una conformitat amb l'advocat de l'acusació o el que li explica com li ha quedat la sentència i ja està, vull dir que la víctima ja no intervé en res més. Per tant, és normal que la víctima necessiti aquest espai reparador, tot i que vulgui anar a judici eh... però necessita aquest espai reparador perquè necessita que algú se l'escolti des d'una altra mirada, i amb unes altres orelles, amb una escolta activa, amb preguntes empoderadores, intentant no revictimitzar-la ni jutjar-la, treballant alguns sentiments que s'han de treballar no? com pot ser la ràbia, la culpabilitat, etc, etc. Tot això el sistema judicial no ho dona.

2. ¿Cree que hay suficiente dotación de Equipos de JR y de profesionales para atender todos estos casos de JR?

Em... No. Evidentment em toca dir que no, perquè... som poca gent i estem repartits per tota Catalunya, això no vol dir que estem en tots els llocs de Catalunya ni molt menys, però si estem en totes les províncies Barcelona, Tarragona, Lleida i Girona, i després estem també en alguns jutjats concrets que són els qui fan la demanda, i on tenim més demanda, ens agradaria eixamplar una mica aquesta xarxa de derivació, però clar no ho podem fer perquè sinó tindrem massa casos i no els podríem atendre, per tant,

estem com frenats i encorsetats dins uns territoris que ja ens estan derivant però no podem anar més enllà no? I la justícia restaurativa s'ha d'atansar a tot arreu, no al revés, no han de ser els jutjats qui s'atansin a la justícia restaurativa sino que crec que és la justícia restaurativa que ha d'anar als jutjats, a les parts, etc. I això no ho podem fer de moment perquè no hi ha dotació econòmica. Està molt ben organitzat l'equip de justícia restaurativa perquè depèn d'una Direcció general d'execució penal a la comunitat i justícia juvenil, d'aquí penge de l'àrea d'atenció a la víctima del delictes... vull dir que està molt ben enquadrat dins el Departament de justícia, està molt bé que tingui tot aquest paraigües administratiu perquè això ens permet treballar amb unes bases de dades compartides i està amb unes directrius molt clares del Departament de justícia. Lo que passa és que el propi Departament de justícia, la pròpia Generalitat, ha d'apostar molt clarament per la justícia restaurativa i fins ara no ho ha fet. Ara començo a veure sobretot que els polítics i tothom s'omple la boca de parlar de la justícia restaurativa i de la reparació a les víctimes, etc. Per tant, entenc que poc a poc doncs tot això anirà ampliant-se i ens permetrà arribar a tots aquests llocs que ara ens és impossible arribar. El programa de justícia restaurativa està creat, és potent i té moltes possibilitats, perquè si algo te la justícia restaurativa és la flexibilitat amb tot amb les metodologies, amb el tracte amb els usuaris, amb com fem les entrevistes, on les fem, etc, etc... vull dir que tot això el propi paradigma restauratiu ja ens ho dóna, el que passa és que clar... necessitem personal per poder fer tot això, i personal molt molt ben format en aquesta pràctica.

3. ¿Considera eficiente la asignación de casos en el Equipo de JR? ¿y la ratio?

Bueno... és eficient, molts operadors jurídics ja ho tenen a la mà i saben perfectament quins casos són derivables i quins no, però també a vegades trobem que... som una mica com un calaix de sastre, sobretot si parlem de delictes lleus. Aquells casos que els jutjats veuen molt complicats (delictes lleus) de resoldre perquè en realitat són conflictes subjacents que deriven en delictes, i cada quinze dies hi ha un delictes nou perquè el conflicte hi és i si no se soluciona el conflicte de base doncs... A vegades aquests casos ens els van reenviant perquè pensen que nosaltres podem fer-hi coses, però moltes vegades els casos estan massa enquistats i és difícil de solucionar-lo, vull dir que... nosaltres miracles tampoc en fem. I si ens centrem molt en els delictes violents sí que estan ben derivats, quan ens deriven delictes greus normalment sí que estan ben derivats. Per què ens els deriven? Primer, perquè veuen que hi ha relació entre les parts, això és important, és a dir si parlem d'una agressió, s'una violació, dunes lesions molt greus... en el si d'una família, en una relació entre amics o entre persones que es coneixen, doncs... tot això ells ja veuen que hi ha un element que és el tema relacional, que podem entrar-hi nosaltres perquè ja entenen que hi ha emocions i sentiments barrejats dins el mateix delictes greu... A... sobretot temes relacionals, temes de coneixença... És a dir, a vegades hi ha un accident de tràfic greu, una mort, un homicidi involuntari entre famílies de dins un mateix poble, són gent que viuen al mateix municipi i que les famílies es coneixen, per tant també hi ha una relació... doncs... aquests casos també ens els deriven perquè volen primer una mica... a veure si

relacionalment podem intentar que s'atasin les parts o com a mínim que es comuniquin. Per tant, la base de la relació és molt important en aquests delictes violents. Després també, ens deriven altres delictes violents com homicidis involuntaris, robatoris amb força, lesions... de gent que no es coneix, però en fase de post sentència, i quan el penat realment ho demana o la víctima està en una altra fase i considera que cal fer una trobada reparadora amb el penat. Pel que fa a la ràtio de casos, a vegades en portem vint alhora i vint més en espera aproximadament, bueno... depèn... això és molt relatiu... vull dir cada cas vol un temps, etc.

4. ¿Qué criterios técnicos de viabilidad se evalúan de las partes para iniciar un proceso restaurativo en un delito violento?

Bueno... és lo mateix que en delictes lleus... són criteris de viabilitat molt senzills... El més important de tots és la voluntarietat de les parts, és a dir, tant com una part com l'altra voluntàriament han d'accedir a començar un procés restauratiu; o una de les parts només... a lo millor només és la víctima qui necessita passar per un procés reparador a nivell d'explicar la seva vivència i de les seves necessitats... per tant la voluntarietat és lo més important. Després, que les parts estiguin bé cognitivament, és a dir, que entenguin perfectament que estem intentant fer, que no ens trobem pel mig amb problemes de salut mental, amb problemes que no saben que estem fent, perquè aleshores no podem portar a terme aquest procés entre dues parts. Després, la voluntat de la participació activa, si tenim un part que diu que sí però que no està aportant res, no canvia de posició, no... està simplement passivament en el procés, doncs... és un indicador de no viabilitat per nosaltres. Són aquestes tres coses bàsicament... després de fer aquesta valoració, durant el procés pot passar que una de les parts no vulgui continuar, es pengi, no es vegi en cor... Vull dir això és lliure, cadascú pot abandonar la taula del procés quan vulgui, si veu que no li aporta, no li interessa, no s'hi troba a gust. Els criteris de viabilitat en general són els mateixos en delictes lleus que en delictes violents. Sí que en delictes violents hi ha un criteri molt important que sí que tenim en compte i que és diferent dels delictes lleus i és que el procés no li pugui fer mal a la víctima. És a dir que, valorem que realment en aquest procés la víctima no se senti revictimitzada, és a dir, que la víctima en tot cas estigui d'acord i que nosaltres veiem que està preparada per iniciar el procés, si veiem que no està preparada aquest procés el paralitzarem per més endavant.

Limitaciones legales

5. ¿Cree necesario un texto legal concreto que desarrolle la justicia restaurativa en el ámbito penal?

Bueno, aquesta és la mare del corder. És a dir, tots aboguem per tenir una llei pròpia, perquè ara amb justícia restaurativa no tenim una llei pròpia, tenim recomanacions europees que es van complint, tenim la llei de l'estatut de la víctima, tenim alguns articles al codi penal, articles d'atenuants genèrics i molt específics de suspensió de la pena quan és menor de dos anys.... Tenim uns quants articles als que ens podem agafar i que treballem en base a això. I tots, tots demanem que igual com hi ha una llei de

mediació familiar i civil, doncs es pugui fer una llei de justícia restaurativa. A mi em fa por tenir aquesta llei perquè les persones que redacten les lleis normalment en el camp pràctic, no tenen la pràctica no? ho fan desde una teoria no? I em dóna la sensació que encara llavors ens encorsetar moltíssim amb una serie de normatives inútils que ens faran... que no puguem aportar o solucionar o escoltar alguns dels casos que en aquests casos estem portant.. aquest és el handicap. Si ens centrem en l'avantprojecte de la llei d'enjudiciament criminal que s'està... que està per aquí al mig.... molt menys encara s'ha aprovat... perquè hi ha moltes associacions i entitats que no hi estan d'acord... doncs... bueno veiem que no acorde massa amb la pràctica de la justícia restaurativa, no concorde... perquè ens canvien els jutges pels fiscals... són els fiscals els qui només tenen la potestat de derivar... quan fiscalia encara està debatent-se entre lo que és la justícia restaurativa i entre lo que és una conformitat, és a dir, encara no *s'han aclarat* aquí.. Per tant, a mi em preocupa molt que hi hagi una llei de justícia restaurativa... perquè m'agradaria veure que no ens *encorseti* massa, perquè sempre ho han... doncs persones que tenen la teoria o... o es fa des de la justícia tradicional, quan aquesta llei segurament s'hauria de fer desde la justícia restaurativa.

6. ¿Qué considera que aportó el estatuto de la víctima? ¿Considera que es aplicable y tenido en cuenta?

Sí. Bueno... si es té en compte ja... no tant. A veure l'estatut de la víctima ha estat un gran pas, un gran pas per la víctima... perquè evidentment s'evidencia tots els drets que té la víctima, i sobretot per nosaltres, per justícia restaurativa, perquè d'una vegada per totes és un dret per escrit que té la víctima i el victimari de si volen passar per un procés de justícia restaurativa... en el seu article 15. Per tant, en aquest sentit estem coberts i estem contents e i... i això ens ha permès també crear una metodologia nova que és l'entrevista reparadora per a la víctima, on intentem aquest dret que té la víctima, tant si hi ha victimari com si no, tant si la víctima va a judici com si no, és a dir, aquest dret que té la víctima de passar per un procés reparador nosaltres l'estem *acomplint*. E... el que passa és que després te n'adonen de que a nivell judicial m... aquest respecte i aquests drets que han de tenir cap a la víctima moltes vegades no es compleixen no? continue encara en els judicis haver de... encara *ajunten* a víctimes i victimaris en delictes violents quan en realitat haurien d'estar super separats o amb parabens o no s'haurien de trobar a... trobes derivacions de jutges que bueno que no tenen en compte en absolut els desitjos que manifesta la víctima en els seus acords que ha fet a justícia restaurativa, en fin... que veus que des del cantó del sistema judicial no sé si tenen massa en compte a la víctima. Sí que... a veure... la tenen en compte en el sentit de... de protegir-la molt, però moltes vegades no és protegir-la sinó que decideixi ella mateixa, no? donar-li la llibertat i la independència de que decideixi ella dins del seu procediment judicial.

7. ¿A qué tipo de delitos se aplican con frecuencia las técnicas de justicia restaurativa? ¿Por qué?

Bueno... nosaltres treballem molts homicidis involuntaris de tràfic, això està clar, és a dir... accidents mortals o lesions molt greus de persones que... en una nit, a vegades amb una taxa d'alcohol elevada doncs atropellen *amb* algú pel que sigui a... després, moltes agressions sexuals, alguna violació, i lesions molt greus... entrar a robar en una joieria amb força i amb arma blanca... ganivetades... Tot això nosaltres ens hi trobem molt, molts casos... Per tant amb el que nosaltres treballem molt són amb aquests tipus de delictes violents.

8. ¿Cuál de las técnicas que ofrece la justicia restaurativa es usada con más frecuencia en delitos violentos? ¿Por qué?

Depèn... depèn del cas... perquè... nosaltres quan iniciem un procés reparador una mica és com si fem un *traje a medida* per les parts no? o un *traje a medida* pel tipus de delictes o... com ha passat? com ha succeït? Per tant, podem treballar des de la metodologia o una eina bàsica com és la mediació, però també podem treballar amb cercles reparadors... perquè veiem que aquell cas requereix també de l'assistència d'altres membres que acompanyen a les parts i que en certa manera són víctimes indirectes, o... (tose)... gent de la comunitat que pot portar una mirada sobre el delictes diferent de la que tenen les parts, per tant, treballem amb mediació, amb cercles restauratius... Nosaltres amb conferencing treballem poc, molt poc... crec que això ho treballen molt més l'apartat de justícia juvenil, però també és una altra possibilitat el conferencing. I després amb el que també treballem molt és amb les entrevistes reparadores amb la víctima, única i exclusivament amb la víctima. El que passa que en cercles, quan diem cercles... pensem que només en hi ha una manera, no, els cercles poden ser de moltes maneres i els podem organitzar una mica com vulguem, poden ser cercles de diàleg, de sentència, reparadors, reflexius inclús... poden ser cercles de molts tipus, per tant, la metodologia nosaltres dels cercles l'anem fent a mida sobre el cas que tenim, a veure quin tipus de cercle ens interessa treballar.

9. ¿Según su experiencia profesional, en qué fases del procedimiento judicial la aplicación de la JR en un delito violento resulta más efectiva? (*en qué fases se puede aplicar*)

Bueno... jo crec que... si les parts volen, si les parts volen és efectiva en totes les fases del procediment judicial. Tant en instrucció, com en enjudiciament, com a post sentència. El que passe que sí que ens hem adonat de que en post sentència les parts estan més preparades, perquè ha passat un temps... han passat una sentència... han elaborat un dol, etc. Per tant, en post sentència és molt viable i és molt sanadora en certa forma també, poder parlar i poder reparar. En fase d'instrucció, bueno... delictes violents arriben... però... però aquí sí que hem de mirar molt molt com està la víctima, és a dir, si la víctima és capaç de portar-ho, si vol, si està preparada, etc. En fase de post sentència, la sentència dóna a les víctimes un cert tipus de seguretat, per tant, generalment ens trobem que la víctima està molt més tranquil·la després d'una sentència, en delictes violents. Si em parles de delictes lleus, et diria no... en fase d'instrucció... es pot evidentment. Però en delictes violents entenem que la víctima ha

de fer un procés, ha d'estar preparada, i... moltes vegades això no es dona fins que estem en la fase post sentència o en la fase d'enjudiciament, és a dir, que falta pocs dies pel judici o que ja li han comunicat el judici, bueno... aleshores a vegades també treballem. Ostras... es que... a nosaltres ens ha costat molt començar a treballar en delictes violents eh... és a dir, començar a explicar als operadors jurídics que precisament quan la justícia restaurativa és més reparadora quan hi ha més dolor i quan hi ha un delicte molt més greu doncs... ens ha costat molt explicar-los-hi... ells es pensen i fa molts anys que es pensaven i encara alguns ho pensen que la justícia restaurativa és molt valorada en aquell delicte lleu: furts, amenaces, lesions lleus, estafes, discussions de veïns, etc Quan en realitat aquí, hi treballem... hi treballem molt, però l'objecte reparador de la justícia restaurativa no és tan gran com quan hi ha realment un dany físic important i un dany psicològic important, i un trauma... Per tant, m... ens costa explicar també que és quan realment la justícia restaurativa desplega una mica més totes les avantatges per la víctima en aquest cas. La justícia restaurativa és efectiva quan la víctima vol, no s'ha d'imposar en absolut... quan la víctima decideixi que està preparada aleshores podem començar aquest procés però si la víctima no està preparada no... és ella qui ho ha de demanar, és ella qui ha d'accedir. Bàsicament sempre comencem per la víctima per saber si vol participar, degut a l'estatut de la víctima del delicte li donem primer la possibilitat a la víctima que decideixi primer ella si vol començar un procés reparador, abans que preguntar al victimari; si ella ens diu que si aleshores ens adrecem al victimari.

10. ¿Qué opina respecto a las limitaciones legales para la aplicación de justicia restaurativa en delitos violentos?

Bueno, la limitació només la té en violència de gènere, només la té aquí. I només la té en fase d'instrucció i d'enjudiciament, després en fase de post sentència no té limitació. El que passa és que en fase post sentència, la limitació ens la fiquen els propis jutges, perquè normalment hi ha una ordre de protecció cursada i de no comunicació, per tant, nosaltres ja no hi podem intervenir. Per tant, lo de la violència de gènere dius sí tenim la llei ens ho prohibeix amb instrucció i amb enjudiciament però en post sentència no, però després anem a la post sentència i veiem que tampoc podem, doncs... degut a la sentència doncs... hi ha diferents esculls que no pots passar, si hi ha ordre de protecció les has de respectar, per tant, és molt difícil en violència de gènere treballar des de la justícia restaurativa perquè la pròpia llei de violència de gènere ho ha concretat i ho ha encorsetat.

11. ¿Encuentra dificultades a la hora de aplicar un proceso restaurativo en delitos violentos?

Jo crec que la gent està equivocada, és a dir, el procés restauratiu és complementari al procés judicial, no és alternatiu. Per tant, mal no n'hi pot fer, és a dir, al contrari, lo que va és a guanyar no a perdre coses, per tant, dolent no crec que sigui en cap moment si les parts volen; és dolent, quan s'imposa, quan els advocats insisteixen en fer un procés reparador només perquè el seu investigat tregui atenuants llavors és perjudicial, quan la

víctima no n'està convençuda del que està fent però és el seu advocat qui de totes a totes la fa participar... és a dir, que aleshores sí que és perjudicial, però si no... no hi ha res a perdre amb iniciar un procés reparador perquè complementa, no anula ni res, simplement complementa... la pena si és que l'han de posar, la posaran igual, i... molta gent a judici hi haurà d'anar igual. Aquí no evitem res... el que passa és que sí que a vegades desencallem les relacions entre les persones i entre els advocats, moltes vegades... tu saps que... uff... els delictes greus duren en el procediment judicial... d'entrada en instrucció ja dura 18 o 21 mesos, després la fase d'enjudiciament que són uns 20, 12 o 13 mesos més, més no sé què... a... aquella persona potser ja fa 3 anys que està en el tema, bueno... jo crec que dificulta més això que no pas paral·lelament durant aquest temps que es pugui treballar algun aspecte relacional, comunicatiu entre les parts.

12. ¿Considera que en algunos procedimientos de violencia de género sería aplicable la justicia restaurativa? ¿Puede indicar en qué supuestos?

Sí sí sí, bueno... D'això se n'està parlant molt últimament. Hi ha algun tipus de delictes no greus, no violents, que segurament es podrien sol·lucionar amb la justícia restaurativa, estic parlant de casos en els que no hi ha antecedents per part de l'agressor, on han estat fets molt puntuals que no havien passat mai dins el sí de la parella: una empenta, un crit, etc. I... aquests casos es podrien sol·lucionar en justícia restaurativa, perquè servirien per no agreujar més la situació, sinó parar, parlar, comunicar-nos i continuar, perquè quan ja hi ha la denúncia és quan les relacions s'acaben de trencar. Per tant, seria una manera també d'evitar doncs el mal rollo que pot crear una denúncia, a vegades són malentesos, són moments difícils que passa la parella i que necessiten d'una altre tipus d'intervenció més que d'una denúncia. Després també, jo crec que la mirada reparadora també hi hauria de ser amb aquells victimaris que ja els han condemnat a tipus de mesur penal alternativa, és a dir, no a la presó sinó que facin formació o que vagin a una entitat a fer les seves hores a la comunitat. Aquí crec que també faria falta que aquests victimaris també entenguessin o es possessin en el paper de la víctima, i no se'ls hi explica res aquí... ells compleixen la seva pena com a victimari i *adiós*, ja has fet les hores *pues adiós*, o... fan la formació en violència de gènere de tantes hores però clar si no parlem del dany que li has causat a la víctima o del que ha patit la víctima crec que no estem fent bé la feina. Per tant, crec que faltaria aquesta mirada reparadora també en totes aquelles mesures penals alternatives, que es posen a molta gent de violència de gènere que no s'està tenint en compte. Pero bueno, això ja és un projecte de futur, lo que penso jo...

13. ¿Quién considera que debería determinar si la víctima de violencia de género está en facultad de participar en un proceso restaurativo?

No no, ningú. És la víctima qui ha de decidir. Ningú pot decidir per la víctima. És que sinó l'estem infantilitzant, aquesta protecció paternalista de decidir nosaltres per la víctima ja s'ha acabat. És a dir, l'estatut de la víctima ens ho diu molt clar, és una manera també de revictimitzar i d'estigmatitzar encara molt més a la víctima. És la víctima qui ha de decidir, ni cap administració, ni cap programa, ni cap servei. La

víctima el que ha de tenir és informació de tot lo que té al seu abast, i és aquí on fallem... que no li donem suficient informació. Però, si quan la víctima anés a posar la denúncia li expliquessin, en lloc de donar-li una fotocòpia amb els seus drets que ni tan sols la pot llegir perquè li adjunten a la denúncia, és a dir, si hi hagués un servei especialitzat d'atenció a la víctima en el moment en el que va a posar la denúncia i li expliquessin i li informessin de totes les possibilitats que té dins el procediment judicial paral·leles, doncs millor... ella decidiria cap a on vol anar... el que passa és que la desinformació a les víctimes és molt gran.

Percepción social

14. ¿Cree que la violencia debe ser un elemento excluido de la aplicación de las técnicas de justicia restaurativa?

No. La societat per norma és violenta, és molt punitiva la nostra societat, vol càstig... quan hi ha violència hi ha violència perquè sí i... sobretot encara... bueno ja n'hi ha hagut sempre no? però darrerament també veiem que després de la pandèmia, no sé si és la pandèmia o què és no ho sé... hi ha molta més agressivitat perquè hi ha molts problemes socials, econòmics, morals, ètics, de subsistència en general... i això fa que la gent sigui molt més radical i molt més violenta, això no ho erradicarem. El que passa... lo que hem de buscar són eines per poder tractar o per poder... no erradicar perquè no la erradicarem, però si per poder una mica tractar aquesta violència perquè es que si només anem denunciant i condemnant, denunciant i condemnant al final tothom estarà a la presó, és a dir, cada vegada tenim que fer presons més grans i aleshores aquest punitivisme... perquè ho diu l'article tal doncs... no sé on ens portarà... perquè a més avui en dia les pròpies xarxes ens estan augmentant els delictes d'odi per exemple, tot això està augmentant moltíssim perquè tenim nous sistemes de comunicació, com és internet i les xarxes, per tant, els delictes s'han multiplicat perquè la societat incorpora noves eines socials i de comunicació, per tant... no crec que la erradicuem la violència sinó que hem de buscar eines per prevenir sobretot i per educar en una cultura de la pau, no en una cultura punitiva i agressiva. I aquí, la gran feina la tenen les escoles i la família, no la justícia restaurativa, que ja intentem fer prevenció i que existeixi el desistiment i totes aquestes coses, però crec que la prevenció a de venir de l'escola i de la família.

15. ¿Considera que los profesionales tenéis las herramientas adecuadas para intervenir en delitos violentos a través de las técnicas de la justicia restaurativa?

Sí que podem intervenir en delictes violents clar que sí. Una altra cosa és com estan les parts i si volen o no volen col·laborar. Sí que les tenim les eines. El que passe que les eines reparadores, de resolució de conflictes, en un primer nivell les haurien de tenir les escoles. Jo sento moltes vegades que... si fan religió, no? aquestes assignatures que... si religió, que si ciutadania, que si no sé què que si no sé *cuántos*... Jo crec que totes les escoles haurien d'adaptar una mica la resolució de conflictes entre ja els alumnes, amb una edat molt primerenca, i que entre ells puguin establir aquesta mena de diàleg comunicatiu, la comunicació ens salve a tots, aquest diàleg reparador o de resolució de

conflicte que moltes vegades no s'està donant a les escoles. També sabem que la família és un mirall pels nanos, lo que veuen a casa és molt important per tal com el nano es desenvolupa en la societat; fem societats que són fruit de la educació que rebem, dels valors que rebem, etc. Per tant, això és molt global, la justícia restaurativa no és miraculosa, no és ràpida, és procedimental, és a dir, necessita un procés i necessita una sèrie d'entrevistes... i és voluntària, això és lo més important, lo es pot obligar a ningú a que parli amb l'altre o que demani perdó per algo. Jo crec que hauria d'haver un mediador escolar a totes les escoles i no... no hi és... han de trucar al departament d'educació, els hi envien no sé qué... jo crec que hi hauria d'haver un mediador professional igual que hi ha una TS o un psicòleg, és a dir, crec que això s'hauria d'incorporar a totes les escoles, però ja no només pels propis nanos sinó pels propis pares i mestres. Quan diem resolució de conflictes, no només els nanos tenen conflictes també els pares i els mestres, per les relacions entre professors, pels insults que a vegades algún pare fa a algún professor, etc, és a dir, que pugui agafar i resoldre una mica tot aquest ventall de conflictes que l'escola per la seva pròpia dinàmica cree.

16. ¿En alguna ocasión ha rechazado intervenir en un procedimiento restaurativo aplicado a un delito violento?

Clar que sí. Els professionals de justícia restaurativa podem en qualsevol moment dir que aquest cas no és viable. Clar que sí, és una de les eines que tenim al nostre favor molt important... per falta de respecte, per la causa que creiem, sí. A part dels criteris de viabilitat, que sí que es compleixen però que... a vegades hi ha una violència o una agressivitat amb una de les parts que és incontrolable, m... aleshores nosaltres no estem allí per fer de jutges de pau ni de... vull dir... se'ls explica la normativa a l'inici de les sessions i si no es compleix doncs nosaltres hem de parar allò, vull dir... en absolut s'ha d'insultar, s'ha de... no, això no. Per tant, aquí sí que podem decidir.

17. ¿Tiene experiencias en procesos restaurativos en delitos violentos? ¿Las considera satisfactorias? ¿Puede poner algunos ejemplos? (*Aparecieron algunos obstáculos en el proceso*)

En general sí. No em d'oblidar que el procés de justícia restaurativa, lo més important és el procés no el resultat. És molt diferent a la mediació familiar i civil on realment han d'arribar a uns acords, aquí no, moltes vegades aquí el procés només és de diàleg i comunicació sense arribar a cap acord. Per tant, el procés sempre és interessant i encara que s'abandoni a mig camí, nosaltres creiem que es planta una llavor, nosaltres hem intervingut d'alguna manera dins d'un conflicte... per tant, el procés sempre és viable. Bueno, sempre hi ha casos que son no viables, és a dir, que les parts ja et manifesten des del minut zero que no volen participar. Bueno, però això serveix per altres que realment són molt complexos, i d'allí en surt un acord satisfactori o una tranquil·litat a les parts o un benestar personal. Crec que és bo... sempre incideixen en algo. Quan comences un procés reparador en les parts, tot i que no finalitzi, tot i que les parts abandonin, tot i que no s'entenguin o no s'arribi a res... jo crec que el fet que dues persones es miren a la cara, als ulls, i es coneixen, perquè moltes vegades ni es coneixen a... empatitzin entre

elles si és que empatitzen o si més no es coneixen, és bo, perquè la transformació del conflicte ja fa un petit clic, ja mires d'una altra manera a la persona, per tant, el fet de que puguin participar aquestes persones ja és important, ja canvies en algo. I després, perquè... moltes vegades t'arriben casos que porten 2 anys parats en el jutjat i som des de justícia restaurativa qui interpel·lem a les parts per si volen iniciar una trobada o un contacte o si en volen parlar, per tant, crec que això ja és positiu, ja fa algo, ja serveix d'algo dins del procediment judicial.

18. ¿En general, cómo han valorado las partes con las que trabaja la experiencia en un procedimiento restaurativo?

Ha estat beneficiós per les parts... i així ens ho manifesten, sobretot les víctimes... perquè moltes vegades amb aquestes preguntes que tenen ganes de fer o d'escotar el relat del victimari doncs... tanquen moltes vegades cercles de dolor. Per tant, sí que és beneficiós. I... hi ha estudis fets que la satisfacció de les víctimes és molt alta. I en el cas del victimari el benefici de passar per un procés restauratiu és el desistiment, és a dir... que són gent que moltes vegades no tornen a delinquir pel mateix, és a dir que... els ha servit una mica per reflexionar i per no tornar a cometre aquest delicte, això en delictes lleus. En delictes violents, depèn... perquè si és una persona que es dedica a atracar a *mano armada* cada dos per tres *pues...* o si és una persona que està subjecta a addiccions... doncs... però en general tothom ens explica el benestar que han sentit o el que els hi ha reportat passar per un procés restauratiu. Un exemple, les trobades restauratives del País Basc que es van fer entre víctimes i etarres... això es va fer al cap de 10 anys de cometre's l'assassinat però les víctimes manifestaven que per elles havia estat reconfortant participar-hi, havia estat beneficiós, havien pogut tancar un cercle a... la pel·lícula Maixabel ens ho diu i... la Maixabel Lasa que és una de les víctimes que més ha parlat del tema, les trobades restauratives en aquest sentit a ella li han beneficiat molt, però també han beneficiat al victimari.

19. ¿En su entorno social es conocida y aceptada la JR?

Del meu sí... (ríe) perquè ja me'n ocupo jo de que ho sigui. Sí clar. Tots els que ens dediquem a aquest món, som gent que defensem la cultura de la pau i el diàleg està clar, som gent vocacional i que creiem molt en el que estem fent, si no no podem treballar en aquesta professió.

Acción socioeducativa

20. ¿Considera que las técnicas de justicia restaurativa aportan socio educativamente tanto a la víctima como al victimario?

Sí, li pot aportar clar que sí. Lo que no tinc clar és que en delictes violents a la víctima sí que també acció social serà però educativa no sé la gent ja és adulta i té els valors que té Però sí que aquesta acció socioeducativa sí que pot aportar segons quin tipus de delictes. Per exemple, una persona jove de per exemple 18 anys que es treu el carnet de conduir i que agafa el cotxe i va per les rondes a 180 per hora, doncs aquí si el pare és una multa, és una retirada de punts, però també com ha sobrepassat una certa velocitat és un

delicte penal... bueno... aquesta persona doncs tindrà un judici i... amb aquesta persona si que podem treballar a nivell reflexiu i educatiu, etc. en el sentit de que la comunitat pot participar explicant-li què passa quan una persona va a una velocitat estratosfèrica. Per exemple, un bomber que es dedica a treure persones en accidents de cotxes pot explicar-li el que veu, un senyor de la *Guttmaan* que treballa amb gent que ha patit aquest tipus d'accidents pot explicar-li amb aquesta persona quines són les conseqüències, d'un mosso d'esquadra que simplement fa controls de tràfic també li pot explicar, un corredor del Dakar que corre amb cotxes... corredor de carreres també pot explicar-li amb aquest noi certes coses, és a dir... si fem participar a la comunitat podem fer aquesta acció socioeducativa, però en algun tipus de delictes, no amb tots. Et puc assegurar que amb altres delictes violents... bueno... no hi ha acció socioeducativa. Aquesta part socioeducativa jo crec que s'ha de portar també per exemple dins la comunitat, és a dir, jo crec que tenen molta responsabilitat tots els serveis comunitaris, de mediació comunitària, que és quan encara no està denunciat el conflicte. Però quan ja s'ha denunciat... bueno sí, nosaltres podem fer acció socioeducativa, però en alguns casos... en delictes violents és difícil. Amb delicte lleu és fàcil. Jo crec que... aquesta acció socioeducativa s'ha d'incorporar dins els centres penitenciaris també, és a dir, aquesta labor també s'ha de fer i es pot fer ben feta amb penats, quan ja estàs en la fase sentencial, és a dir que... jo ja sé que dins els centres penitenciaris ja fan una sèrie de mòduls formatius on parlen de l'empatia, dels valors, etc. Jo crec que aquí es podria exercir encara molt més aquesta acció socioeducativa, i... no sé si s'està fent. Lo que està clar és que la gent que voluntàriament decideix passar per un procés de justícia restaurativa és gent que està oberta al diàleg... per tant... segurament sí que ja tenen incorporats una sèrie de valors que si tu vols sí oferim una acció socioeducativa, bueno... però no... passa molt poques vegades això en delictes violents... pf... El que es va és a recuperar uns valors que moltes vegades han perdut, sobretot a respectar a l'altre, a recuperar una dignitat perduda, tot això... es va a recuperar valors, es fa una acció social, jo no sé si educativa... la veritat, estem parlant amb persones adultes, que ja saben lo que fan i lo que volen. El desistiment es dóna en algún tipo de delictes eh no en tots. Saps què passa?... per mi les accions socioeducatives són granets de sorra, per tant, el granet de sorra que la justícia restaurativa pot aportar a la societat bueno... sí, però també pot aportar... és un conjunt de grans de sorra lo que fan una platja, aleshores clar... estem parlant d'una cosa tant mínima. Potser en justícia juvenil això sí que es dóna, però amb adults és una altra història, perquè... ja et dic primerament hi ha la voluntarietat, la llibertat de les parts de voler-ho fer o no, i si ho fan a vegades els interessos són molt diferents. Mentre que en justícia juvenil, aquest punt sí que hi ha de ser perquè estem parlant de persones de menors de 18 anys i que el senyor fiscal a més a més els hi posarà una pena en funció de si fan un programa o si no el fan, no es tan voluntari com els adults... per tant... bueno, en menors sí que es dóna aquesta acció socioeducativa, però en adults és diferent perquè la gent ja té una manera de veure la vida i de comportar-se ja molt definida. Social sí... té lloc en la comunitat, en la societat... educatiu?... no sé... Això t'ho dic perquè a la pràctica quan parles amb les persones adultes que han comès delictes violents te n'adones que lo de educatiu no ho aconseguiràs amb unes sessions d'entrevistes... és a dir, ja és un problema de base.

Bueno, segurament que això els hi servirà per reflexionar, etc. Sí, evidentment. Però... alguns d'ells saps que els tornaràs a tenir per un altre delictes. Depèn del delictes i depèn de les persones, no és una constant. Però que perquè sí la justícia restaurativa tingui que produir aquest efecte... no, depèn. Depèn del cas, de les persones, dels seus valors... no és com quan algú va a teràpia o algú va al psicòleg... aquí sí que també hi ha un punt educatiu, de canvi de valors, etc. Però aquí, acabes de fer un delictes greu... m... bueno pots passar per un procés restauratiu, pots reflexionar molt, però... jo no diria que necessàriament passis també per un procés educatiu. Però bueno eh... tu ets més experta que jo en aquest camp, per tant ja ho diràs tu mateixa. Més que res perquè estem parlant amb persones que estan formades ja, d'una manera o d'una altra... i és molt difícil canviar la seva cultura, la seva ideologia, les seves creences, la seva manera de viure, les seves costums, les seves tradicions.

21. ¿Considera que las partes generalmente son conscientes de la acción socioeducativa que ejerce un proceso restaurativo?

No en són conscients. En un principi no. Pot ser que interiorment elles després facin les seves reflexions i facin les seves comparacions *el antes y el después* el com ho he viscut i com ho viuré, pot ser. Però sempre són inconscients, és a dir, són reflexions que es produeixen després i que le fa la persona a nivell individual. Per tant, tampoc sé jo després què és lo que passa pel cap de les parts.

22. ¿Qué elementos son claves para esta acción socioeducativa?

Primer que les parts vulguin participar i entendre, que estiguin obertes a la reflexió, a la crítica d'elles mateixes, que estiguin obertes a empatitzar amb l'altra persona, que siguin assertives també amb el procés, és a dir... hi ha una sèrie de característiques que evidentment... si hi ha parts que les tenen doncs és molt més fàcil. També, a vegades veus que... tu pots intentar que reflexioni, que canviï, que transformi... i no hi ha manera, vull dir... per tant, si es donen una sèrie d'indicadors com són aquests: que les parts són assertives, empàtiques, volen participar, o tenen una certa intel·ligència emocional... és molt més fàcil. El que passa que a vegades és difícil trobar-ho això.

23. ¿Qué efectividad tiene la acción socioeducativa de la justicia restaurativa sobre las partes implicadas en un delito violento?

Pues també lo mateix depèn molt del delictes i de les persones. Hi ha gent que al cap de 10 minuts d'acabar el procés ja no se n'enrecorden... m'entens? ja està, a *otra cosa...* "m'ha anat bé, però ja està", i altra gent doncs això els hi serveix per reflexionar sobre grans temes, o sobre coses que tenen una mica descuidades doncs.. en el seu dia a dia o el que sigui. Però ja te dic es que depèn del delictes i de la persona.

24. ¿Según su experiencia, se consigue una reparación adecuada del daño en la mayoría de los casos de delitos violentos?

S'aconsegueix algun tipus de reparació... que normalment no és la econòmica, perquè la econòmica ja ens la dóna la sentència, però sí que s'aconsegueix una reparació moral, a

vegades una reparació relacional... moltes víctimes la necessitat que tenen és de dir-li a aquesta persona si us plau no em saludis més, no em busquis més, no et vull veure més, és a dir... hem acabat. Això també és un acord relacional, és a dir... deixem-ho clar. L'acord moral doncs és el de demanar disculpes, perdó, etc. Hi ha gent que també necessita un acord d'activitat, per exemple... "jo em quedaria tranquil·la si anessis a cursos de formació sobre violència, o anéssim a una institució de víctimes de violència per fer allí un treball comunitari o... vagis a teràpia perquè no tornis a fer això". Vull dir... es pot trobar moltes necessitats que a vegades tenen les víctimes que no estan plasmades a la sentència però elles les tenen.

25. ¿Se realiza algún tipo de seguimiento a estos acuerdos?

Mira, no fem seguiment d'aquests acords perquè... no tenim... no donem de més. És a dir, nosaltres no tanquem normalment fins que es compleixin els acord, però a vegades són acords relacionals de futur a... que no podem seguir. Per tant, amb adults no es fa seguiment. Amb juvenil crec que sí que es fa el seguiment, perquè l'acord porta implícit una revisió de si s'ha complert lo que han acordat o no, però amb adults no.

26. ¿Considera que, en la mayoría de los casos, la participación en un proceso restaurativo tiene un impacto en la reincidencia delictiva por parte del autor de un delito violento?

Sí, en delictes lleus sí. En delictes violents pues bueno... també, segons quin tipus de delictes també. És a dir, una persona que ha comès una agressió sexual amb violència i passa per un procés reparador normalment no torna a cometre el mateix delictes, normalment això li serveix per fer aquest tipus de reflexió per comportar-se d'una altra manera, o per entendre que no és no. Hi ha un altre tipus de delictes, els de sang, que normalment ja fa una persona amb antecedents, és a dir... que es dedica a això, que... aquí la reincidencia... el desistiment és mínim. Una persona que ha robat amb violència en una pizzeria 12 vegades doncs... aquí no hi ha cap desistiment, vull dir que... depèn, però bueno normalment segons quin tipus de delictes sí que es dona el desistiment.

Propuestas de mejora

27. ¿Qué alternativas plantearías para fomentar el uso de la justicia restaurativa en el sistema penal?

Bueno, bàsicament és la informació que s'ha de donar a les víctimes, número 1... informació de tot tipus: de la justícia restaurativa en general, dels drets que tenen les víctimes de ser informades del seu procediment judicial, del dret que tenen a tenir un traductor, del dret que tenen a ser acompanyades si no es veuen capacitades d'anar al judici soles, etc. tot lo que l'estat de la víctima ens està allí explicant, aquesta informació les víctimes l'han de tenir, l'hem de fer arribar a les víctimes, i... des de tots els llocs, no només des de les oficines d'atenció a la víctima sinó també des del propis jutjats. Després... els operadors jurídics: jutges, magistrats, lletrats de l'administració... també haurien de formar-se una mica en justícia restaurativa, per saber què és, quins

casos són més fàcils de derivar, quin tipus de delictes, en quina fase, etc. I això tampoc s'està fent... és a dir, a l'escola judicial no tenen cap assignatura ni cap optativa de justícia restaurativa; els lletrats de l'administració en la seva formació tampoc, pot ser tenen algun dia que els hi fan una xerrada sobre què és la justícia restaurativa, però és un dia... Per tant, tot lo que és el col·lectiu jurídic hauria d'estar super informat de lo que és. Després tenim tot el col·lectiu dels advocats que són els qui acompanyen a les parts en el seu procediment judicial moltes vegades, doncs... haurien de saber que es la justícia restaurativa i què els hi pot aportar al seu client i al seu cas.

Concretament en els delictes violents no s'hi pot fer res... no, perquè hem intentat moltes vegades explicar quins avantatges podria representar... a veure, no oblidem que la justícia tradicional és la justícia de l'administració, la oficial, la justícia restaurativa és la complementària, la residual, la que fan uns senyors que són mediadors, és a dir, que no són ni jutges ni magistrats ni... són de l'administració de justícia, perquè? perquè són persones imparcials, fora del món judicial, per tant les jerarquies no són iguals, per tant el jutge sempre té la última paraula. En segons quin tipus de delictes lleus només sí que es podria plantejar la justícia restaurativa com a alternativa, no com a complementària, però en delictes lleus i altres lleus no perquè si no... hauriem de canviar tot el codi penal... si tu has interferit un article el càstig hi serà. El que passa que amb un tipus de delicte lleu com pot ser unes amenaces, unes injúries, una lesió lleu, una estafa petita, un furt... aquí sí... la veritat que els acords que fem reparadors o de mediació el jutge els té en compte i ja està i... *caso archivado* i ja està, això sí... però delictes greus... canviem el codi penal i aleshores podrà ser però si no no. Però això suposa comprendre l'autonomia o... als jutges i a la justícia tradicional i això no es donarà mai... no sé... hem de ser conscients de en quin món ens movem no? Vull dir, la justícia restaurativa va molt bé com a complement i va molt bé per ajudar al benestar de les persones... però txoca absolutament amb el sistema de justícia tradicional, no podem passar per davant del sistema tradicional perquè és qui mana. Per descongestionar, només es pot descongestionar delictes lleus, saps... els delictes violents han de passar per la justícia tradicional.

28. ¿Qué plantea para que la población general acepte la aplicación de la justicia restaurativa en delitos violentos?

És lo mateix... és informació... i són les necessitats que tenen les parts, hi ha parts que tenen aquesta necessitat i parts que no la tenen, per tant... aquí està per qui vulgui agafar-ho. Sobretot si parlem de gent adulta, és qui decideix què vol fer amb el seu cas, amb les seves necessitats, amb les seves emocions: hi ha gent que tria anar al psicòleg, hi ha gent que tria fer una teràpia, hi ha gent que tria parlar amb qui li ha fet el dany, *en fin*... som lliures per agafar aquelles accions que ens puguin beneficiar com a víctimes i com a victimari.

29. ¿Qué se puede plantear para fomentar la acción socioeducativa en delitos violentos?

En delictes violents és molt difícil. Evidentment per fomentar l'acció socioeducativa s'ha de començar des de les escoles, s'ha d'ensenyar als nans que no s'arregla tot barallant-se ni cridant ni insultant... sinó que hi ha d'haver un espai que propicia el diàleg en la relació en la comunitat. Quan hi ha un delicte violent, doncs depèn perquè moltes vegades aquest delicte violent pues ha sigut... en defensa pròpia o... anàvem en cotxe i m'he equivocat o... tenia que posar una xarxa perquè no caigués el treballador però me'n vaig oblidar i al dia següent va caure... és a dir, depèn de les circumstàncies que envolten aquest delicte i... si hi ha una consciència que has causat o no, de la responsabilització del dany que has causat, si hi ha aquesta responsabilització per part del victimari evidentment que hi pot haver una acció socioeducativa, però hi ha d'haver una responsabilització molt clara. A part de la voluntarietat hi ha d'haver responsabilització, participació, reflexió... hi ha d'haver moltes altres coses. I tot això es pot fomentar durant les entrevistes, perquè treballem molt amb preguntes obertes, amb parafraseigs, amb preguntes més tancades... en fin hi ha una sèrie de tècniques a l'entrevista que nosaltres les utilitzem per fomentar això. Però, el que passa és que *no todo es 1 y 1, 2*. Quan fas entrevistes amb usuaris doncs poden anar molt bé o poden ser... és a dir, no saps mai què n'ha tret aquesta persona d'aquesta entrevista, és com que nosaltres també després tenim treball intern, personal, per... decidir què ens ha aportat, què li ha aportat a les parts aquella entrevista, aquella xerrada o aquella trobada o... és a dir, sempre anem fent valoracions, i ens anem auto fent el mirall, perquè... aquesta persona ha estat molt participativa però no es responsabilitza, la seva responsabilització és molt lleu, vol tenir la raó en tot, diu que no s'equivoca mai, és a dir... necessitem moltes vegades moltes entrevistes perquè es produeixi la transformació, no només amb la voluntarietat ens serveix... serveixen altres coses... i un treball molt intens amb aquesta part a vegades, fins que arribem a aquesta transformació... i a vegades això passa a la primera entrevista i a vegades passa a l'entrevista 6 i a vegades no passa. L'objectiu també... en la justícia restaurativa no és tant en la part educativa, és més en la part reparadora. La part de responsabilització del dany que ha tingut una part i en la part de reparació que vol acceptar l'altra part, és a dir, necessitem responsabilitat per una part i voluntat de reparació per l'altra. Que això ens porta indirectament a una acció socioeducativa?... doncs en alguns casos sí i amb altres no, però es que l'objectiu nostre no és aquest, tot i que indirectament ho porti associat en alguns casos. Aquesta acció socioeducativa per exemple es dona molt en la comunitat, en totes aquelles pràctiques restauratives comunitàries, aquí sí que de fons hi ha d'haver una acció socioeducativa a la comunitat, però en penal... ja hi ha una denúncia, ja hi ha un càstig. Treballo amb situacions... cap cas és igual, cap usuari és igual a un altre... tot són situacions noves i persones noves... aleshores lo que funciona per unes no et funciona per les altres... has de crear en cada moment aquell vincle nou que et serveix per unir-te a les parts, per entendre-les, per empatitzar amb elles, perquè tinguin confiança, amb unes els hi serveix d'una manera i amb altres els hi serveix d'una altra. Cada nova intervenció... no pots aplicar una tècnica A perquè no hi ha una tècnica preestablerta.

Entrevista con abogada penalista

Pregunta rompehielo: ¿Puede explicarme un poco cuál ha sido su trayectoria profesional en relación al ámbito penal?

Jo sóc advocada... Els casos que hem venen són del torn d'ofici però també tinc guàrdies, que allavors he d'assistir els detinguts en les comissaries o en el mateix jutjat i després li segueixo tot el procediment fins el final. Jo fins fa un parell de mesos està apuntada també al torn de violència de gènere... els col·legis d'advocats organitzen uns torns d'atenció al detingut i... en quant a víctimes l'únic que hi ha organitzat és l'atenció a víctimes de violència de gènere. Llavors en aquest torn sí que s'aten a les víctimes d'aquests delictes, el que passa és que ara recentment m'he borrat... però bueno en aquest sentit també tinc experiència. Llavors... en què consisteix és... si et criden... ara pràcticament és obligatori anar a comissaria i fer-li un assessorament respecte de la denúncia, fem una col·laboració amb la policia... normalment els mossos d'esquadra i llavors parlem amb la senyora l'estona que faci falta i... veiem quina és la situació i quina és la millor manera de posar què és el que ha de constar en la denúncia, perquè quedi tot reflectit en la denúncia... què ha passat i els delictes que s'hagin pogut cometre. Una vegada feta la denúncia doncs fem el seguiment en la seu judicial, aquí t'haig de dir que un percentatge bastant elevat dels casos la senyora es retira del procediment i queda arxivat, això és molt freqüent. Perquè aquí... ja li donen aquesta opció. A veure... una cosa és el primer moment quan posen la denúncia que és el moment calent... pues hi ha hagut una agressió, una amenaça o... a lo millor hi ha hagut un cúmul de coses violentes que ja han desencadenat que aquella persona ja no pugui més i es decideix anar a la policia, és el moment calent... però després quan ja ha passat un temps, estigui o no detingut la persona infractora... això fa que aquella persona tingui un sentiment ambivalent perquè hi ha una por, una angoixa... per tot el que ha passat, però també hi ha una relació sentimental, hi ha una estimació i tal... doncs aquesta persona comença a donar-li voltes i quan arriba al jutjat moltes d'elles se senten molt culpables, i... ja no volen tirar endavant. Tenen allà un professional de l'oficina d'atenció a la víctima que les està acompanyant... i... si la persona vol seguir endavant doncs jo porto com a acusació particular, llavors faig l'escrit d'acusació i després ens presentem al judici i demanem la pena corresponent, fem el judici, etc. Després, una altra característica és que en el cas del que vulgui trencar la relació també li portem tots els aspectes civils, si necessita el divorci o la regulació de la guarda custòdia. Això és l'experiència que jo tinc en víctimes... el demás... sempre és de la banda de l'infractor.

Barreras administrativas y organizativas

1. ¿Qué elementos administrativos y organizativos detecta que dificultan o impiden la aplicación de la justicia restaurativa además de la retributiva?

Jo... més que barreres administratives veig barreres penals. Sí que hi ha unes directives europees que han ocasionat que a la legislació espanyola s'hagi de posar una miqueta d'acord i hagi d'introduir aquest tipus de mesures més restauratives, però s'ha fet d'una forma molt tímida i... pel que jo he vist només hi ha un esment en el codi penal respecte

lo que és l'execució de la pena, a l'article 84, i... ho posa com un dels requisits... que la pena es suspèn. Que s'hagi indemnitzat a la persona, que sigui un delictes no gaire greu, que sigui primari primer cop que es penat a pena de presó, pues... s'evita que la persona entri a la presó. Però... que això s'hagi condicionat a una mediació o participació de la víctima... jo no ho he vist mai. Es que si hi ha sospites de que s'ha comès un delictes i s'obre un procediment per més que s'hi posi la víctima, el procediment continuarà. Llavors... sí que és cert que hi ha molt pocs delictes que són privats que són les injúries i les calúmnies, que... aquí sí que la víctima té alguna cosa a dir... però després hi ha alguns que són semi-públics amb lo qual necessites la denúncia prèvia per poder iniciar el procediment i.. amb aquests potser sí que hi hauria una mica més de marge. Però, la gran majoria de delictes són públics... amb lo qual, la *espada de dàmocles* cau a sobre del presumpte infractor s'impose com s'impose la víctima. La meva visió és que tot el procés penal tradicionalment ha tingut a la víctima molt arraconada, la víctima no és el que interessa, en el procés penal interessa castigar l'infractor, i la víctima què és? una persona que t'ajuda a castigar l'infractor, ja està res més. Llavors això s'ha intentat canviar amb la llei de l'estatut de la víctima però sempre lo que passa amb aquestes coses... que hi ha unes lleis molt boniques i amb molts articles però... jo l'única diferència que he vist és que s'informa a les persones del resultat que va tenint els diferents passos i després que... poden estar acompanyades en les declaracions que... jo veig que els hi ofereixen a les víctimes de violència de gènere però en els altres casos m... no ho crec. És que clar... tu pensa que aquestes víctimes moltes vegades en el jutjat no veuen ni el jutge, veuen el funcionari, que diu: "vinga, pren-li declaració amb aquesta persona", a vegades allà al mig... de la taula...i... aquella persona parlant de jo que sé què... que és molt íntim... que a vegades pensen que a veure allà hi ha persones que no tenen res a veure, podrien entrar a un despatx... També vull donar la visió de que al jutjat fan lo que poden... les guàrdies també es poden complicar. I tampoc s'informa a tots els funcionaris en els jutjats d'aquests canvis legislatius, això sí que seria una barrera administrativa, que... la informació realment arribi a la persona que després estarà en contacte directe amb aquesta víctima.

2. ¿Conoce los equipos de JR de la administración? ¿Los considera eficientes?

No, la veritat és que no. Ni idea.

3. ¿Qué diferencias tiene para su cliente la gestión burocrática en un proceso restaurativo y en un proceso penal tradicional?

La meva experiència... l'administració de justícia, la justícia penal en concret... està com molt allunyada del ciutadà, llavors jo lo que sempre he vist com a problema és que els advocats ens quedem en el nostre lloc i moltes vegades no ens posem en el lloc de l'altra persona, per exemple... un tema molt flagrant és el llenguatge, jo crec que moltíssimes vegades la gent no entenen lo que els hi diuen en el jutjat perquè les persones que treballem allà no som capaces d'adequar el llenguatge a lo que aquella persona està acostumada, és com que estan en un altre planeta... i això és un problema.

Els advocats estem més en contacte amb el client llavors sí que fem més aquest esforç de traducció, però... lo que són els jutges, els fiscals, fins i tot els funcionaris de jutjats jo crec que... estan molt allunyats de lo que és el ciutadà. Un altre problema molt gran que hi ha és el tema de l'endarreriment i de lo que triguen en fer-se les coses... en el procés penal això potser no és tant problemàtic perquè interessa fins a cert punt que... a veure si aquella persona es considera innocent i que estan procedint contra ell de manera equivocada, doncs clar vol tenir una resposta immediata, però si hi ha bastantes possibilitats de que sigui condemnat doncs bueno... si el jutjat triga molt doncs es pot al·legar unes dilacions indegudes i rebaixar la pena... però bueno sí que és veritat que fan perdre molt de temps a la gent, a la víctima, a l'infractor i als advocats... perquè les suspensions, els judicis, anar moltes vegades... és tot molt farragós, molt burocràtic. En el procés penal si una persona és detinguda i se li investiga per un delictes en aquell mateix moment davant de la policia ja té un advocat, s'ha de tramitar la justícia gratuïta a no sé que aquella persona demana un advocat particular i el d'ofici es retira, però si no tota persona té accés a un advocat que li portarà el procés fins el final, per tant, econòmicament no és costós. Només en el cas que se l'investigui i se li retiri la justícia gratuïta.

Limitaciones legales

4. ¿Considera que hay elementos del sistema penal que dificultan el uso de la justicia restaurativa en delitos violentos?

Provocar canvis en aquest àmbit penal és molt difícil. En tenim de canvis eh... bueno cada vegada que canvia el codi penal doncs has de canviar la teva forma d'actuar i has d'adequar-te, però... aquest canvi cap a una manera de tractar el problema de la comissió d'un delictes d'una forma més participativa per la víctima, tenir en compte també les seves necessitats, les seves preocupacions... ho veig difícil... no crec que sigui una prioritat que tinguin els operadors jurídics, llavors hi ha un perill que és que es quedi com una cosa cosmètica. Crec que es podria adaptar, clar que sí... però també falta una voluntat i una participació de les persones que ho han de portar a la pràctica després. Es poden posar mesures com la de la suspensió de la pena, del codi penal, que està allà però... jo no ho he vist mai... es continua fent com abans... sobretot sí que es prioritza que s'hagi pagat la responsabilitat civil, es mira que sobretot no tinguin antecedents i... després segons el tipus de delictes es mira si es pot supeditar en algun tipus de curs o de tractament... doncs si és una persona amb problemes de toxicomania que faci un tractament per desintoxicar-se, si és un tema de tràfic... però... la víctima... jo no l'he vist aparèixer mai per enlloc. Que es pugui canviar, sí... però dubto que sigui per ells una prioritat. També... tenim un sistema penal molt punitiu de cara a tancar tothom a la presó, tenim molta gent a la presó, som un dels països d'europa amb més persones a la presó. La presó... molt desocialitzadora, i perjudicial per qui la pateix i per tots demés.

5. ¿Cree necesario un texto legal concreto que desarrolle la justicia restaurativa en el ámbito penal?

I tant, ho trobo imprescindible perquè sinó no canviarà res, perquè els jutges es basen en lo que diuen les lleis, i a més a més en un tema com és el dret penal, que té unes garanties molt clares, per tant no poden fer experiments... pot ser en altres branques sí que es pot experimentar.

6. ¿Cómo cree que encajan las garantías del derecho penal con la justicia restaurativa?

Es que... clar, aquí estem parlant d'una persona que ha patit una violència i que l'has d'enfrontar amb l'agressor, amb la persona que li ha causat aquesta violència... Això jo ho trobo super difícil... A més a més... amb la meva experiència, habitualment les persones que han patit delictes no estan molt a favor d'aquesta tendència sinó que tot lo contrari, eh... moltes vegades els has de situar: "el que t'ha passat és molt greu... però hi ha unes lleis que són les que hi ha i... està castigat fins aquí, vull dir... no se'l pot penjar d'una creu" Vull dir... Fins a quin punt... aquestes persones estarien d'acord amb aquest tipus de mesures... Després una altra cosa... l'infractor firmarà lo que li posis per davant... si li dius hi ha tota aquesta possibilitat de mediació, de reparació i... no aniràs a la presó o tindràs una pena inferior o tindràs aquesta avantatge... en aquell moment et firmarà el que sigui, una altra cosa és el compliment.

7. ¿Qué considera que aportó el estatuto de la víctima? ¿Considera que es aplicable y tenido en cuenta?

Jo els canvis que he vist... que la persona pot estar acompanyada, que això és important en violència de gènere, perquè si tu vens a posar una denúncia i després et fan anar al jutjat perquè t'han robat a casa teva... es que... diria que ni t'ho dirán que pot venir el teu marit, la teva mare, la teva germana... Lo d'estar acompanyat es té en compte en la violència de gènere... aquí sí que és important perquè venen les senyores fetes un flam, llavors tenir allà a la mare, a l'amiga, a la germana... és important per elles. A vegades... m... distorsiona banstant, si vols que et sigui completament sincera... pels que estem treballant distorsiona molt, perquè segons com sigui aquells persona que acompanya pues li està inflant el cap amb coses que no són... o està intervenint quan no cal que intervingui... vull dir... però bueno crec que si serveix per evitar una mica la victimització secundària pues és bo, això és de l'estatut de la víctima... A la pràctica no sé si es dona... També he vist aquesta inquietud per informar també a la víctima, i això abans no passava.

8. ¿Recomienda a sus clientes la posibilidad de solicitar un proceso restaurativo en casos de delitos violentos? ¿En qué ocasiones? ¿Por qué motivos?

Puf... quina pregunta més difícil. No sé qué dir-te... es que... depèn. Ho hauria de veure molt clar, osigui... fa por... de poder fer més mal que bé segons com sigui la situació. Amb violència de gènere està descartada... imaginat amb familiars, entre pares i fills... a... si és entre estranys potser ho veig més factible, a vegades... passa d'una bronca de veïns o una bronca en un bar... Es que... en la nostra experiència... costa canviar i posar-se en el lloc de l'altre o... reconèixer la responsabilitat, es pot comptar amb els dits de la mà algú que et digui sí sí m'he equivocat... porto molts anys treballant amb delinqüents i... a la presó tots són innocents (ríe)... ningú et reconeix... Llavors, per aquest motiu ho veig difícil. Per poder recomanar ho hauria de veure més clar, el funcionament a la pràctica. Jo ho hauria de veure més concret, quines avantatges, quines accions se li demanaràn a aquella persona... Si jo estic portant un infractor jo haig de defensar-lo a aquest senyor hagi fet lo que hagi fet, jo el defenso a totes... si no, doncs que em retiti i ja vindrà una altra, perquè aquest és el dret de defensa. A aquest senyor, des del primer moment, des de la comissaria se li llegeixen els drets del 520 de la LECrim, i en aquests drets li diuen que pot mentir, que no té perquè autoinculparse, que pot contestar o no contestar, osigui... que ha de callar... o sigui... la carga de la prova la té l'acusació no la defensa, la defensa quedant-se quieta ja fa i no tens perquè reconèixer res. Doncs...en canvi... tot això que em plantejes... em dóna una mica la sensació de reconeixement de culpa o de reconeixement dels fets o de... amb lo qual amb la meua línia no encaixa. Segons com està plantejada la cosa... jo li diria al meu client tu no reconeguis res, tu diguis que no ho has fet, llavors... aquí què vols restaurar? He llegit que hi ha confidencialitat... i que el mediador s'ha de comprometre a no divulgar res... i l'altra part? tampoc dirà res de la mediació si no va bé i després tenim el judici i li pregunten? I comença a cantar allà: "no... si vam tenir una mediació que efectivament que havia dit que havia estat ell qui havia fet a,b,c i d". Jo crec que en presentència pot perjudicar el dret de defensa, però a lo millor es fa d'una manera que a lo millor no... per això jo hauria de veure cas per cas, i... què és exactament el que ha de fer aquella persona i què se li demana fer. Això es pot fer... en una sentència de conformitat, aquí sí que reconeixes els fets... a vegades sí que li recomanaré al meu client "fem això, conformem-nos"... però altres no.

9. ¿Qué opina respecto a las limitaciones legales para la aplicación de justicia restaurativa en delitos violentos?

Jo sóc reticent... No és que et digui que no es pot aplicar... no tinc experiència en el tema, però...en tot cas s'hauria d'anar amb molta cautela. Pensa que estem parlant de dret penal i que estem parlant de la part més contundent del dret, i per tant jo crec que s'hauria d'anar amb més cautela.

10. ¿Considera que en algunos procedimientos de violencia de género sería aplicable la justicia restaurativa? ¿Puede indicar en qué supuestos?

Jo no l'aplicaria mai. Hi ha una submissió total. Amb el que posis alguna mesura d'aquesta el senyor se la menja crua. Es que... has de lluitar molt per poder accedir a aquesta senyora i... dissoldre o intentar controlar el poder que exerceix l'agressor sobre

seu. Aquí sí que no ho veig en absolut. Si ja em costa en temes familiars... perquè també hi poden haver relacions de poder i submissió que al final se'ns escapen, amb el tema de violència de gènere molt més. Es que... hi ha molta diferència entre les parts... no hi ha una igualtat

11. ¿Según su visión, cree que la víctima de violencia de género tiene la facultad de participar en un proceso de mediación?

Segurament ella acceptaria... i li sortiria molt bé pel senyor... perquè justament és això... si ja hi ha moltes que no arriben a judici perquè es retiren abans elles mateixes... Un amic que està estudiant aquest tema a Holanda diu que la mitjana que una dona presenta denúncia i la retira abandona, és de 7, això és la mitjana. És a dir... costa molt castigar aquest tipus de delictes.

Percepción social

12. ¿Considera que los abogados penalistas en general conocen suficientemente los procedimientos y garantías de la justicia restaurativa?

No. En absolut. És una cosa que no arriba... ni de la carrera ni de... pensa que els advocats fem una formació continuada, els col·legis són molt actius i molt bons en oferir cursos perquè és una matèria que canvia molt, no et pots quedar amb la carrera perquè no fa res... contínuament estan canviant coses. Hi ha uns cursos de mediació i et pots fer mediació, pero... s'hauria de fer una formació pels advocats que estem fent penal no? i... això jo no ho he vist mai.

13. ¿En su entorno social es conocida y aceptada la JR?

Potser una mica... de nom, però poca cosa. Per part dels advocats jo et diria que tots són reacis, és la meua impressió... som bastant reacis a aquests tipus d'elements.

Acción socioeducativa

14. ¿Reconoce el potencial socioeducativo de las técnicas de justicia restaurativa para la víctima y para el victimario?

Idealment això és super guapo... de dir uau farem que es resocialitzi... Clar, jo... porto molts anys... i això et dóna una visió més pessimista. Jo crec molt en que les persones són recuperables... i crec molt que la presó no és un bon lloc, no hi ha res bo allà. Però... tampoc m'atreveixo a... després de tant de temps.. és un àmbit molt difícil... perquè enganyar-nos. Hi ha molts que... o tenen molt clar quin benefici en treuen d'allà o...diran que no. Per a les víctimes... és possible... a vegades hi ha persones que es queden molt insatisfetes... com buides... perquè el procés penal ha trasncorregut una mica d'esquena d'elles i no s'han acabat de sentir ben ateses, i... suposo que per ella sí.

15. ¿Qué efectividad tiene la acción socioeducativa de la justicia restaurativa sobre las partes implicadas en un delito violento?

Jo crec que podria tenir-la... no sé... sí que ho veig més clar. Però en delictes violents...no... jo crec que això s'ha de fer amb professionals psicòlegs. A vegades també en violència de gènere hem estat allà 3 o 4 policies i jo amb una senyora completament histèrica i jo pensant “aquí hi hauria d’haver com a mínim un psicòleg, que seria qui podria contenir aquesta dona i no nosaltres que estem aquí fent la nostra feina lo millor que podem, però no estem preparats per això” I... això crec que té una connotació molt potent a sobre d’aquesta víctima, i ho veig molt difícil. Amb una base de voluntariat però... no sé com està aquesta persona a nivell psicològic i.. cómo li pot afectar aquesta confrontació amb l’agressor.

Propuestas de mejora

16. ¿Qué alternativas plantearías para fomentar el uso de la justicia restaurativa en el sistema penal?

Jo penso que lo més important és un canvi legislatiu... si això no ve d’una llei no hi ha manera que posar-ho.

17. ¿Tiene alguna propuesta para fomentar el uso de la justicia restaurativa en delitos violentos?

No ho sé. Això sí que no t’ho sé contestar.

18. ¿Considera que hay elementos del funcionamiento administrativo y organizativo que deben mejorar para agilizar el uso de la JR?

Doncs... fer formació als professionals. Donar a conèixer... és imprescindible.

19. ¿Qué plantea para que la población general acepte la aplicación de la justicia restaurativa en delitos violentos?

Ni idea... però sí que seria interessant canviar una mica la perspectiva que té la gent del càstig penal... Cómo fer-ho? no en tinc ni idea...Amb programes de divulgació, aquestes campanyes que es fan a la tele... ni idea... o... a les escoles... a les escoles es fa mediació i això és molt interessant, als instituts.

20. ¿Qué se puede plantear para fomentar la acción socioeducativa en delitos violentos?

No ho sé. Ni idea.

Entrevista con Jueza

Pregunta rompehielo: ¿Puede explicarme un poco cuál ha sido su trayectoria profesional en general y en relación a la justicia restaurativa?

Jo mentre estudiava la carrera de dret, vaig començar a treballar en un jutjat, sempre he estat en l'àmbit penal...primer com a funcionaria, després aquí a l'audiència de barcelona també vaig començar com a funcionaria i... quan vaig acabar la carrera vaig començar a treballar de fiscal; era fiscal substituïda que no necessitava passar l'oposició. Després de 3 anys aproximadament de treballar com a fiscal, vaig posar un despatx d'advocats i allà vaig estar a prop de 3 anys més. Després vaig tenir l'oportunitat de tornar a la fiscalia i vaig tornar fins a... uns 17 anys que vaig estar en total... a la fiscalia. L'any 2001 començo a la fiscalia de menors justament amb l'entrada en vigor de la llei 5/2000 i... bueno, es quan conec la justícia restaurativa i el que s'estava fent. Jo sabia que hi havia altres programes pilot ja amb adults, però... realment quan vaig tenir contacte amb la justícia restaurativa va ser la fiscalia de menors. Vaig estar a la fiscalia de menors una temporada com a responsable de formació del consell de l'advocacia catalana i... quan vaig acabar amb la fiscalia el 2010, vaig començar després d'aprovar l'oposició de magistrada doncs... vaig començar com a magistrada, sempre en penal, i... des d'aleshores he compaginat amb feines vinculades sempre o a la justícia restaurativa o a les víctimes, víctimes menors d'abusos (ininteligible) *Save the children*, víctimes de tràfic d'éssers humans o... la implementació de l'estat de la víctima... vull dir sempre molt vinculat a aquest àmbit. Per tant, conec la justícia restaurativa just quan entro a la fiscalia de menors amb la llei nova que preveu un servei de justícia restaurativa que... llavors es parla més aviat de la possibilitat de mediació, conciliació... Però, en el fons es treballen els valors restauratius.

Barreras administrativas y organizativas

1. ¿Qué elementos administrativos y organizativos detecta que dificultan o impiden la aplicación de la justicia restaurativa además de la retributiva?

Bueno... diguem que en menors... al menos el que conec de Catalunya, com que hi ha un servei de justícia restaurativa dintre de l'equip tècnic de menors doncs... no hi ha cap problema. I... també hi ha una regulació prevista a la llei, això facilita molt el seu desenvolupament i la seva facilitació i... és el que ha passat al llarg d'aquests 20 anys. Ara bé, en adults... no hi ha cap previsió a excepció d'un article a l'estatut de la víctima, que és l'article 15. L'article 15 que parla d'oferir espais restauratius i posa les condicions que s'han de donar però no desenvolupa el procediment per fer-ho, ni el moment, ni... és a dir, no hi ha una regulació. I sense aquesta regulació, directament molts jutges ni coneixen que hi ha un servei de justícia restaurativa, ni tenen cap condicionant per enviar-ho a justícia restaurativa, a no ser que tu creguis que s'ha d'oferir aquest espai. Llavors la manca de regulació legal dona lloc a moltes inseguretats jurídiques i aquest és un dels principals esculls perquè es desenvolupi en adults. Hi ha d'haver una regulació que digui quan es pot derivar, com es pot derivar i quines

conseqüències té en el procés, osigui... igual que hi ha en menors. Cal que... el sistema de justícia restaurativa tal com està en menors doncs s'implementi en adults. Pero bueno... no s'ha volgut fer i... estem així.

2. ¿Conoce los equipos de JR de la administración? ¿Los considera eficientes?

Sí conec... perfectament. Els considero molt eficients però... amb un greu problema de infradotació de mitjans, osigui... 14 persones per tot Catalunya... és absolutament insuficient, bueno... hi ha un dèficit molt gran amb la part d'execució... el compliment de penes sigui de suspensions de penes de presó o sigui de compliment en presó, hi ha un dèficit molt gran d'intervenció en restaurativa en aquesta fase; quan és a més una fase que menys problemes jurídics es dóna que seria lo ideal, vull dir... treballar valors restauratius amb totes les persones condemnades o amb víctimes. E... el principal problema és aquest... però per altra banda els tècnics en si mateix, l'equip, la formació continuada que tenen, la observació externa que també tenen... vull dir... això fa que la qualitat del servei sigui molt bona. L'únic que és insuficient.

3. ¿Cree que los equipos de JR están suficientemente especializados?

I... jo crec que son especialitzats perquè només es dediquen a això, i... em consta que tenen una formació continuada que... això fa que millorin els recursos que tenen, pues sobretot amb víctimes de delictes més greus.

4. ¿Qué criterios procesales de viabilidad se evalúan de las partes para imponer un proceso restaurativo en un delito violento?

La secció on joestic... que portem recursos de menors i... bueno, els delictes que coneixem a l'audiència són delictes tots greus, de penes superior als 5 anys. E... nosaltres vam començar a derivar, el nostre criteri és: que hi hagi una víctima, i que no sigui menor d'edat, en tots els delictes fem derivació; això vol dir que ens és una mica igual si és una tipologia de delictes o altra... l'únic que excloem és, bueno, un cas de violència de gènere altament victimitzades, que no estan preparades per a aquest procés i ja es veu, com per exemple un tràfic d'éssers humans on les víctimes són testimonis protegits... quan les víctimes són menors pues tampoc, però amb la resta de casos nosaltres derivem. Amb altres moments del procés, per exemple en fase d'instrucció on s'està derivant molt és sobretot en delictes lleus, on és especialment important quan les persones es coneixen, tenen relació: són veïns, són companys de feina, etc. Llavors en aquests casos és especialment adient la justícia restaurativa, perquè el que s'intenta és justament elaborar el problema, la justícia retributiva l'únic que fa és sancionar, dir que està prevista aquesta pena per a aquesta conducta si hi ha proves però no diu res més, llavors segur que el problema no es soluciona sinó més aviat es cronifica, i... en aquests casos és especialment adient la justícia restaurativa. I... això sembla que si hi ha molta gent doncs.. hi ha jutges d'instrucció que deriven però en canvi no es deriven delictes greus, quan està estudiat empíricament que les conseqüències per la víctima són molt

millors, és a dir, l'efecte que l'espai restauratiu té per la víctima és molt més gran quan el delicte és greu, perquè la víctima té molta més necessitat de superar la seva situació i l'espai restauratiu l'ajuda precisament a això.

5. ¿Existe alguna gestión administrativa u organizativa especial en relación a los delitos violentos?

No, no... seria el mateix, ja et dic aquí a l'Audiència tan derivem delictes violents com delictes d'estafa o... on hi ha més un tema econòmic... En el cas de delicte violent l'únic que s'ha de tenir en compte és la situació de la víctima, el que passa és que nosaltres com a ordre judicial que fem la derivació, per evitar que es pugui pensar que és una contaminació, és a dir, que perds imparcialitat... Nosaltres derivem tots els casos... ja et dic, excepció són menors o casos en que tinguem un informe forense ja... en què et diguin que la víctima està en una situació pues que no... que no és moment per fer res. Però... en altres casos nosaltres deriven, i és precisament el servei de justícia restaurativa qui primer es posa en contacte amb la víctima, qui decideix si és viable o no és viable el procés. Com que aquesta primera entrevista amb la víctima vull dir... segur que en tot cas anirà bé, no li perjudicarà... doncs el tribunal està molt tranquil quan fa la derivació. Senzillament tu confies amb els professionals, i saps que lo primer que faran serà atendre les víctimes i amb els criteris que tenen per valorar si està o no en condicions de participar en un procés restauratiu és quan es decideix si és viable o no és viable el procés.

Limitaciones legales

6. ¿Cree necesario un texto legal concreto que desarrolle la justicia restaurativa en el ámbito penal?

Sí... a veure, sempre fa por perquè... diguem la llibertat que tenim ara que no tenim doncs... clar. Si realment el que volem és una extensió de la justícia restaurativa necessitem una cobertura legal que no tenim, llavors... hi ha una Recomanació del 2018 europea, ratificada ara abans del 2021 per la Declaració de Venècia que... a nivell europeu ja s'ha dit com ha de ser una regulació de la justícia restaurativa. Doncs... que igual que en menors es pugui decidir un cop arribat a acords, a reparacions efectives del dany a les víctimes no és necessari continuar el procés penal, o bé es té en compte aquesta reparació per a una reducció de la pena a imposar, etc. Però això ha de tenir un moment del procés on es pugui derivar... i que el jutge digui: "Ai el artículo tal dice que en este momento se puede derivar según las condiciones tal". Em... jo crec que aquest procés és necessari i... ja ens diu la recomanació europea com ho hem de fer, que és precisament com està en menors, només cal implementar-ho, no tenim la llei, no s'ha fet. La nova llei d'Enjudiciament Criminal, que està el projecte aprova pel consell de ministres, el que passa és que no s'ha començat la tramitació parlamentària i... no tenim esperances de que surti en aquesta legislatura, ja preveia aquest procés... ja preveia com

s'havia de derivar, quins efectes tindria, em... això és essencial, si no tenim la llei... Hauríem de tenir una llei específica de justícia restaurativa.

7. Según el art. 84.1 1ª del código penal, el/la juez/a puede “condicionar la suspensión de la ejecución de la pena privativa de libertad al cumplimiento del acuerdo alcanzado por las partes en virtud de mediación”, ¿esto es aplicable a la práctica?

A la pràctica no, perquè per anar al servei de justícia restaurativa es pot fer d'ofici perquè el jutge o tribunal ho derivi o es pot fer a instància de les parts, en molt poques ocasions les parts ho demanen per tant si s'ha arribat a un acord és molt estrany... perquè la immensa majoria de casos no s'ha donat aquest acord. Llavors evidentment si s'ha donat aquest acord restauratiu doncs té efectivitat això, perquè... li està dient “suspensem la pena perquè podem fer un pronòstic de no reiteració delictiva i precisament perquè tu has fet una tasca de reparació i has *assumit* uns compromisos, per exemple, de indemnització durant tant de temps *pues que compliras*”. Lo que passa és que és un article que ve a ser “un lunes al sol” perquè no té cap... vull dir si tu no tens en compte ni regles cap procés restauratiu, això... les parts no haurien anat a mediació... L'alternativa seria que el propi tribunal o jutge que porta l'execució de la pena es derivi a justícia restaurativa perquè es pugui fer acord en relació a com es pagarà la indemnització i que llavors puguis decidir, donar la suspensió si s'ha arribat a un acord, si la víctima està satisfeta, etc. Però, això és molt estrany, a mi no em consta que es faci. Osigui que... diria que l'aplicació pràctica és molt reduïda.

8. ¿Qué considera que aportó el estatuto de la víctima? ¿Considera que es aplicable y tenido en cuenta?

Per descomptat va ser un salt qualitatiu l'estatut... ens venia imposat per la directiva, perquè bueno... jo crec que hi ha hagut aspectes que han millorat: el tractament de la víctima, una mica més d'informació, l'acompanyament a la víctima, l'oferiment d'espais restauratius... Però la manca de mitjans en el desenvolupament de l'estatut és clau, vull dir que... no hi ha un personal especialitzat en victimologia dins els jutjats com hauria de ser, la Oficina d'atenció a la víctima que tenim i que funciona prou bé, però evidentment està infradotada també, no pot arribar a totes les víctimes com preveu l'estatut... Per tant, l'estatut era necessari, ha suposat un canvi, però en absolut hem arribat al compliment del que marca el propi estatut... això és una assignatura encara pendent.

9. ¿Según su experiencia profesional, en qué fases del procedimiento judicial la aplicación de la JR en un delito violento resulta más efectiva?

Bueno... hem de tenir en compte sempre la situació de la víctima. Depèn del grau de violència en el delictes, pensem que la violència pot ser lleu i constituir un judici de delictes lleus o pot ser greu o molt greu, llavors si la violència és lleu perfectament es pot

fer immediatament després de posar la denúncia o fins i tot abans de posar la denúncia, perquè en moltes ocasions no seria necessari arribar a un procés penal si la violència és lleu. Si la violència és menys greu o greu... ja té més entitat... doncs cal veure el temps en què està la víctima. En casos de violència greu normalment no es pot fer el procés a no ser que sigui després de molt de temps, que també és possible, però... la víctima necessita un temps per superar la fase traumàtica del delictes, i... és després d'aquesta superació d'aquesta fase que queda simptomatologia que és ansiosa pròpia de l'estrès posttraumàtic, amb aquests casos doncs... El moment ideal en casos de violència molt greu és l'execució de la pena, abans és possible? sí, sí han passat anys, si la víctima té una recuperació suficient i vol... En tot cas, jo crec que l'espai restauratiu s'hauria d'oferir en qualsevol cas, informar-li que hi ha un espai restauratiu, llavors que sigui la víctima qui decideixi si participar o no en aquest espai, perquè... si participa d'entrada és favorable a la seva recuperació. I parlant de justícia restaurativa en sentit ampli... la gent ho limita a coses com "se encuentra la víctima y el victimario, vull dir... es demana disculpes, hi ha una empatia, un reconeixement, una responsabilització de la conducta". Sí... però aquests casos són una part petita dels casos, hi ha altres supòsits de pràctiques restauratives on no es dona aquesta trobada, perquè la víctima no vol, o no està preparada... però oferint un espai restauratiu que amb el facilitador l'escolti, li demani com es troba, que necessita, que voldria preguntar-li al seu victimari, etc I qui sigui el propi facilitador qui faci de pont amb el victimari doncs... jo diria que la víctima podria participar fins i tot molt abans del judici. Per tant, jo crec que... sense dubte en el moment de l'execució de la pena, però abans també és possible, tot depèn de la situació de la víctima.

10. ¿Qué opina respecto a las limitaciones legales para la aplicación de justicia restaurativa en delitos violentos?

Jo formo part del Grup Europeu de Magistrats per la Mediació i... ho hem posat per escrit. Nosaltres estem en contra de la prohibició de la pau; perquè la prohibició que ve d'una concepció... primer que es parla en la prohibició de mediació... Quan es va fer la llei el 2004 estava pensant amb els processos de mediació civil o de família amb els que una víctima de violència de gènere evidentment no està en condicions de participar en un procés de mediació a... no et pots posar a negociar amb el teu maltractador o amb una persona a la que tens por, por del que et faci a tu del que faci als fills... vull dir és una persona que no està en unes condicions d'igualtat ni de llibertat com per participar en un procés de mediació. Però dit això, prohibir la mediació i el que hem fet alguns que és interpretar... que això suposo tota prohibició de justícia restaurativa per mi és un error claríssim. Però per l'altra, banda crec que hi ha molts casos de violència de gènere que perfectament podrien participar en un espai restauratiu, és més, seria bo per elles perquè això suposaria un empoderament, un augment de l'autoestima, un augment de la força per enfrontar-se al seu victimari i... a viure la seva vida sense por. Per tant, tot això també es treballa a l'àmbit restauratiu. Privar a aquestes víctimes d'aquest espai restauratiu jo crec que les estem tractant amb un paternalisme que no és... el que jo crec que mereixen aquestes víctimes.

11. ¿Puede indicar en qué supuestos de violencia de género sería aplicable la justicia restaurativa?

Jo crec que es podria aplicar... ho tenim escrit al document que vam publicar nosaltres... de mediació i justícia, doncs allà tenim nosaltres el document de justícia restaurativa ja te l'enviaré si vols... Està clar en casos... primer que hi han hagut arxius que es considera que no hi ha prou indicis per continuar el procés i... impedir que siguin ateses a l'àmbit restauratiu suposa deixar-les completament soles, considerem que la seva versió no és prou fiable, però... li tanquem la porta del procés penal però alhora li tanquem la resta de portes... Aquest seria un dels casos. Un altre dels casos seria el de violència puntual, que la llei no distingeix... considera tot violència de gènere, però no és el mateix una dona que ha estat sotmesa... osigui una dona amb síndrome de dona maltractada i... per tant amb una autoestima pel terra, *subyugada*, maltractada física i psicològicament durant un període molt llarg de temps, aquesta persona evidentment que no pot enfrontar-se a un procés restauratiu, però això no cal que t'ho digui la llei perquè t'ho diu el facilitador/mediador que intervé, vale. Aquesta és una part de les víctimes de violència de gènere, però hi ha una part molt important i jo diria que majoritària que són víctimes d'una violència puntual, bé sigui dintre de la relació de parella o en el moment de trencar la relació, que es dona més conflictivitat i per tant els moments de violència física o verbal doncs... es poden produir perquè evidentment els insults, les amenaces... fins i tot les agressions, però una agressió que et dono una bofetada o una empenta, etc. Vull dir, tu tens una dona que denuncia perquè no està disposada a acceptar la violència, però aquesta dona té les seves plenes capacitats per decidir què vol i què no vol, aquesta persona perfectament pot participar en un procés restauratiu no cal que ho impedeixi la llei.

12. ¿Teniendo en cuenta la restricción legislativa en relación a los delitos de violencia de género, quién considera que debería determinar si la víctima de violencia de género está en facultad de participar en un proceso de mediación?

No jo crec que no, osigui si tu tens plena confiança en els facilitadors de justícia restaurativa, són ells que valoren en què situació està la víctima i si ella pot o li és aconsellable o no que participar en aquest procés, vull dir... qui millor que aquestes persones que coneixen el procés i els paràmetres, etc i que tenen *pues* una formació victimològica, qui millor que ells per decidir... no cal ningú interposat.

Percepció social

13. ¿Considera que la magistratura conoce suficientemente los procedimientos y garantías de la justicia restaurativa?

No, no. Per això la rebutgen i molts jutges diuen: “*esto no es cosa nuestra*”, ho han de fer els treballadors socials...”. I... nosaltres considerem que és cosa nostra i que suposa tutela judicial efectiva de cara a les víctimes. Sense dubte... el rebuig o la ignorància

cap a la justícia restaurativa per no aplicar-la plantejar-s'ho és per no conèixer-la sens dubte

14. ¿Ha aplicado justicia restaurativa en delitos violentos? ¿Su experiencia ha sido satisfactoria? ¿Puede poner algunos ejemplos?

Sí. Bueno... alguns exemples... a veure, nosaltres hem derivat delictes greus violents. Jo personalment he derivat un cas d'assassinat, però més que res per un abordatge restauratiu de les famílies del victimari y de la víctima perquè vivien al mateix barri. En aquell moment, el procés no va ser viable abans del judici... amb dues parts, dues famílies, van considerar efectiu, favorable, que els hi havia ajudat almenys que algú s'interessés per aquesta vessant. Em derivat supòsits de lesions greus, amb traumatismes cranioencefàlics o deformitats, que és que et trenquen les dents o tens una cicatriu a la cara... I, normalment aquestes derivacions que es fan abans del judici totes han vingut com a no viables perquè... el que sí que hem vist és que la gent no vol... és a dir, que la gent espera molt de temps perquè es celebri el judici, que la víctima s'enfronta al judici amb pors i... sobretot amb ganes perquè és com el punt final del procés, encara que després constatem que tenen una càrrega de frustració molt alta perquè el procés no els hi dóna el que elles estaven esperant. Sí que hi han hagut després pues conformitats, és a dir, el procés no va ser viable però si que es donaven... alguna cosa s'ha mogut diguem... Tinc un cas molt clar... que va ser una pena que no... que era una víctima de delictes d'odi, una noia que tenia una discapacitat tant física com psicològica, que els veïns doncs cada vegada... que era una colla més o menys de la seva edat, jove... que cada vegada que la veïen *pues*.. “la gorda, la sorda, la coixa”.... la insultaven, li tiraven coses a la porta, tal. Llavors clar, aquesta.. era una víctima molt fràgil, que tenia molta necessitat de protecció. I amb l'espai restauratiu no es va poder treballar perquè els familiars no van deixar, per mi.. va ser una frustració, després els victimaris es van conformar i accepta tant la pena que vam imposar com després la indemnització que s'ha pagat. I... amb ells algun canvi es produeix però més amb l'execució, mitjançant programes de... específicament per delictes d'odi, de igualtat, de no discriminació, etc Però va ser un supòsit amb el que em vaig quedar molt... amb frustració perquè crec que la víctima ho hagués necessitat, no descarten que moltes víctimes ho fan després. Amb menors he tingut moltes experiències quan era fiscal de menors, i, e...on les víctimes estaven plenafent atisfetes. Vull dir que persones... persones grans que havien patit estrabades de bolsos a... doncs que veuen amb aquesta responsabilització del menor i... ve amb una carta demanant disculpes o bé quan coneixen al victimari i coneixen la seva situació, doncs li perden la por, la por també a que els hi torni a passar. Per tant, jo crec que té moltes avantatges. Per altra banda, recordo un cas d'una persona que estava complint una pena de presó de 7 anys per un robatori violent amb el que aquesta persona va ser ella qui va demanar perquè... ella explicava que al iniciar el compliment de la pena estava com molt obsessionat pensant el mal que li havia fet a aquesta persona i com viuria... i al transmetre-ho als equips penitenciaris doncs es va contactar amb el servei i es va començar a preparar amb ell... doncs a... el que es va fer va ser fer-li una carta, explicant-li com se sentia a la víctima i explicant-li quant de mal

li havia fet. Això va suposar... la víctima no va voler participar en el procés però sí que va rebre les cartes i el victimari també... no es va arribar a una trobada però sí que això va suposar una clara responsabilització pel victimari que a partir d'aquí va fer un canvi, estava complint la pena de presó passiu i es va transformar en e... en el sentit de l'interès de fer alguna cosa de profit, a deixar enrere el delictes i el mal que havia fet... I bueno, havia suposat un exemple de resocialització molt clara.

15. ¿Qué respuesta ha recibido de las partes implicadas durante el proceso y después del proceso?

De fet nosaltres com a tribunal no rebem resposta, quan estavem a la fiscalia de menors era diferent perquè el fiscal té més contacte amb les víctimes. Nosaltres a no sé que hi hagi judici pues no parlem amb elles. Però, el cert és que el feedback que m'arriba és que totes les víctimes agraeixen l'espai restauratiu, sigui viable el procés i s'acabi o no sigui viable, perquè l'espai restauratiu és... bueno l'oferiment d'aquest espai és el que ja suposa alguna reparació i crec que com a societat nosaltres estem obligats també a participar amb la reparació a la víctima, que no sigui cosa només del victimari.

16. ¿En su entorno social es conocida y aceptada la JR?

Sí, perquè sóc molt pesada i estic parlant tot el rato d'això (rie). El que passa que la gent no ho sap, ho desconeixen.

Acción socioeducativa

17. ¿Reconoce en las técnicas de justicia restaurativa un potencial socioeducativo sobre las partes? ¿Esto puede tener algún impacto en la sentencia?

Sense dubte. Hauria de tenir algún impacte... Pensem que només quan la persona que ha comès un delictes disposa els diners de la indemnització que està prevista, la reparació econòmica, ja se li aprecia una atenuant; la reparació del dany és obligada... Clar, si participes en un procés restauratiu que suposa una claríssima responsabilització del que has fet, i un assumir el dany, empatitzar, etc perquè són els valors que es treballen, clar, el reconeixement en la pena hauria de ser molt més gran, perquè hi ha una part del que busquem amb la imposició de la pena que ja s'ha aconseguit amb el procés restauratiu. Per tant, la pena hauria de ser molt més baixa, i com a mínim apreciar una atenuant, com a molt qualificada reparació del dany, sense dubte jo crec.

18. ¿Qué efectividad tiene la acción socioeducativa de la justicia restaurativa sobre las partes implicadas en un delito violento?

Bueno tot depèn del procés, sigui viable i acabi. Bueno... e... ja t'ho he comentat aquest cas del pres és clar. I el cas de víctimes, és clar que la víctima doncs guanya en seguretat, es treu una...part que totes les víctimes de delictes en algun moment o altre se

senten culpables d'haver patit el delictes osigui... la víctima es planteja: “què he fet jo?, per què no vaig fugir?, per què no em vaig enfrontar?, per què no vaig oposar prou resistència?, per què em vaig quedar paralizada?, per què vaig deixar el grup d'amics i me'n vaig anar a casa sola?”... Vull dir hi ha tot de resorts que es disparen amb la victimització i hi ha una part d'ells que són d'auto culpabilització i... amb lo qual cosa es treu un gran pes la víctima, que pot fer les paus amb sí mateixa i crec que això és el més important.

Propuestas de mejora

19. ¿Qué alternativas plantearías para fomentar el uso de la justicia restaurativa en el sistema penal?

Sense dubte un reconeixement legal, bé amb una llei específica o bé amb una reforma específica que introdueix la justícia restaurativa en el procés penal, seria una manera... aquesta i una major inversió dels poders públics. En el cas dels delictes violents... lo mateix.

20. ¿Qué plantea para que la población general acepte la aplicación de la justicia restaurativa en delitos violentos?

Bueno està clar que tenim una mena de concepció de que la justícia ha de ser un càstig i... els que treballem amb l'àmbit penal sabem perfectament que el càstig primer no li fa cap bé a la víctima ni... perquè és una reparació massa tangencial i *desde luego* no equilibra tot el mal que el procés li fa a la víctima, perquè el procés penal és molt victimitzador, perquè la víctima se sent qüestionada, se sent maltractada, no se sent escoltada, clar... tot això s'ha de treballar en un altre àmbit que no és el procés penal, llavors... per això, jo crec que és essencial que es coneguin els processos restauratius, que es deixi de banda aquesta idea de que la justícia ha de ser un càstig i quan més greu el càstig molt millor, que estem millor com a societat si fiquem més gent a la presó... crec que això és un error i crec que ho demostra... perquè el procés penal és un procés que no funciona, que els jutges no aconseguir que la gent no delinqueix. Vull dir... i tampoc donem satisfacció a la víctima, per tant, senzillament és quelcom que hauriem de canviar. Jo no dic que... fer desaparèixer les presons ni res... perquè no estem com a societat preparats, però és evident que hem de fer alguna cosa més del que estem fent.

21. ¿Qué se puede plantear para fomentar la acción socioeducativa en delitos violentos?

Doncs... jo crec que... el que hauríem de fer és millorar la informació a les víctimes del delictes. Si millorem la informació a les víctimes i li diem a la víctima el que suposa participar en un procés, per quins tràmits ha de passar, les regles del procés, que és que ha d'estar basat en la prova suficient, etc i per tant, haurà d'estar sotmesa a un examen com a víctima, jo crec que això milloraria, osigui... en comptes de primar la denúncia

com fem... Jo no estic d'acord amb que una víctima de violència de gènere o de qualsevol delictes violent sigui denunciar, el que ha de fer primer és estar preparada pel procés, perquè si no... la denúncia suposa obrir un camí llarg, incert i ple de mals moments. Llavors si tu no li dones a la víctima aquesta informació, aquest... perquè sigui ella la que decideixi què vol fer i.. fer-ho quan estigui preparada per fer-ho, i... això crec que és essencial quan parlem amb víctimes de delictes com el tràfic d'éssers humans, que són molt victimitzades. La directiva ja preveia un temps per decidir què vol fer, perquè ho necessita... de restabliment em sembla que es diu... desde la directiva... Jo crec que això és necessari, i d'aquesta manera jo crec que podrien perfectament enfrontar-se al procés penal amb moltes més garanties, per elles de no patiment, i evidentment dotant de més mitjans i fent molta més difusió de la que fem en justícia restaurativa per part dels poders públics.

9.5 Anexo 5: Modelo de Encuesta

Encuesta sobre Justicia Restaurativa en delitos violentos

Hola!

Esta investigación aborda la justicia restaurativa aplicada a delitos de carácter violento. Esta encuesta, de naturaleza exploratoria, pretende conocer la percepción y valoración social sobre esta forma de justicia.

Los resultados de esta encuesta tendrán un tratamiento meramente académico.

La encuesta es anónima y te tomará pocos minutos.

Por favor, responde siguiendo el orden en la medida de lo posible.

Muchas gracias por tu participación!

Género *

- Mujer
- Hombre
- No binario

Edad *

- 18 - 25
- 26 - 67
- +68

Trabajo en el ámbito judicial y penal *

- Sí
- No

Tengo alguna formación sobre justicia restaurativa *

- Sí
- No

He participado en un proceso restaurativo como parte implicada *

- Sí
- No

1. ¿Conoces la justicia restaurativa y sus diferentes técnicas? *

- Sí
- No
- Me suena

2. ¿En caso afirmativo, indica dónde la conociste?

- En los medios de comunicación
- A través de personas conocidas
- He leído sobre ello
- He estudiado sobre ello
- Otro: _____

La justicia restaurativa es un proceso de resolución alternativa de conflictos que puede incluir como partes la víctima, el infractor y la comunidad dependiendo de la técnica o proceso restaurativo de que se trate: la mediación, la reunión restaurativa, el círculo, la reunión del grupo familiar, etc. La justicia restaurativa trabaja los efectos del delito y las implicaciones de estos a futuro (Marshall, 1996 cit. en Van Camp y Wemmers, 2011); no se centra en que el delito sea una violación de la ley sino en destacar que las relaciones interpersonales se vulneran como efecto del delito, por lo que la reparación del daño causado por parte del infractor restituye dichas relaciones y otorga reconocimiento a las partes involucradas (víctima y comunidad). La participación activa de las partes en este proceso facilita llegar a un acuerdo sobre la forma de reparación del daño causado.

3. Aplicar la justicia restaurativa en el sistema penal es... *

- nada adecuado
- poco adecuado
- adecuado
- muy adecuado

La justicia tradicional retributiva aplica de forma mecánica y lineal la consecuencia jurídica (el castigo) establecida para el quebrantamiento de una norma concreta que protege un bien jurídico concreto. Por lo tanto, esta justicia penal retributiva destaca más la pena merecida para el culpable (Zehr, 2003 cit. en Giménez-Salinas y Rodríguez, 2017).

4. ¿Estás de acuerdo con que el sistema penal de adultos incluye ambas formas * de justicia, restaurativa y retributiva/penal?

- Solo debería usar la justicia retributiva (castigo penal) porque es efectiva por si sola
- Solo debería usar la justicia restaurativa porque puede ser más efectiva (reparación) que la retributiva (sanción)
- Es necesario aplicar siempre ambas formas de justicia porque la justicia restaurativa no es suficiente

Aunque la delincuencia en general puede ser pensada como una forma de violencia en sí misma y, en efecto, la gran mayoría de delitos resultan violentos, a nivel legal se contempla una distinción. Como ejemplo, el hurto (art. 234 del código penal) es un tipo de delito que no implica violencia en su comisión, en cambio el robo (art. 237 del código penal) conlleva fuerza, violencia o intimidación para su ejecución. Los delitos violentos son acontecimientos bruscos contra la integridad física o psicológica de una persona (Kilpatrick et al., 1989 cit. en Echeburúa et al., 2004); el delito violento se entiende como un trauma que puede menoscabar el sentimiento de seguridad no solo de la víctima (directa) sino también de su entorno próximo (víctimas indirectas) (Echeburúa et al., 2004).

5. ¿Qué opinas respecto a la posibilidad de aplicar la justicia restaurativa a delitos violentos? *

- Es conveniente
- No es conveniente
- Depende de ciertos factores

6. En caso de haber respondido "Depende de ciertos factores", cuál crees que puede ser el factor principal?

- La gravedad del daño causado
- El tipo de delito violento en concreto
- La pena prevista para dicho delito
- La especialización del profesional que lleva a cabo el proceso restaurativo
- Otros

7. ¿Consideras que es útil para la víctima de un delito violento? *

- No, porque peligran su integridad al encontrarse con el autor del delito
- No, porque la reparación que realiza el autor puede ser insuficiente
- Sí, porque tiene más participación que en un proceso judicial tradicional (expresa su situación)
- Sí, porque recibe una reparación de los efectos del delito

8. ¿Consideras que es útil para el autor de un delito violento? *

- No, porque volverá a delinquir
- No, porque volverá a ejercer violencia
- Sí, porque puede reducir o evitar su reincidencia delictiva (nueva comisión de un delito)
- Sí, porque le permite realizar una reparación del daño que ha causado

9. ¿Consideras que es útil para reducir o evitar la reincidencia delictiva (nueva comisión de delitos) de infractores? *

- Sí
- No
- Tal vez

10. ¿Consideras que la participación de la víctima en un proceso de justicia restaurativa puede suponer un aprendizaje para ella? *

- Sí
- No
- Tal vez

11. ¿Consideras que la participación del infractor en un proceso de justicia restaurativa puede suponer un aprendizaje para él? *

Sí

No

Tal vez

9.6 Anexo 6: Libro de Códigos

Figura 2. Libro de códigos

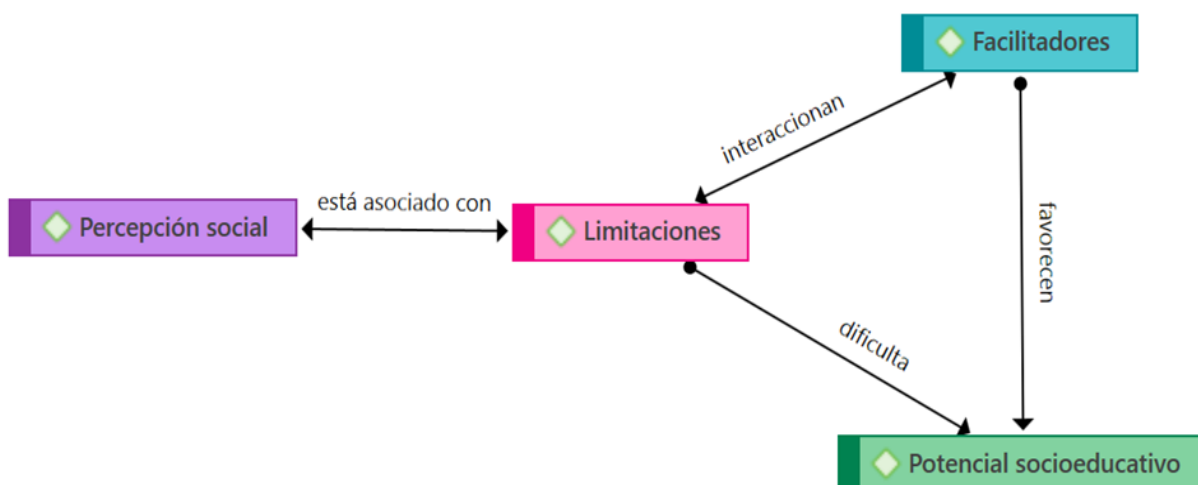
LIMITACIONES	Elementos que, a nivel judicial, legislativo y organizativo/administrativo, impiden o dificultan la aplicación de la JR en delitos violentos.
FACILITADORES	Elementos que, a nivel judicial, legislativo y organizativo/administrativo, facilitan e impulsan la aplicación de la JR en delitos violentos.
POTENCIAL SOCIOEDUCATIVO	Acción socioeducativa directa o indirecta que puede ejercer un proceso restaurativo e implicar o no un efecto socioeducativo sobre la víctima o el victimario.

PERCEPCIÓN SOCIAL	Conjunto de ideas, que sostiene la sociedad y el colectivo de víctimas y victimarios, aportadas por los profesionales en relación a la percepción sobre la aplicación de la JR en general y en particular sobre delitos violentos
-------------------	---

Fuente: Elaboración propia.

9.7 Anexo 7: Red de Códigos

Figura 3. Red o mapa de códigos

Fuente: Elaboración propia.

9.8 Anexo 8: Tabla de Datos Sobre los Resultados de la Encuesta

Tabla 2. Resultados de la encuesta

	T	3 adecuado	%	3 muy adecuado	%	3 poco adecuado	%
con formación	28	10	35,7	15	54	3	10,7
sin formación	33	14	42,4	16	48,5	3	9,1
Total	61		39,3		50,8		9,8

exp laboral JR	7	4	57,1	3	42,9	0	0
no exp laboral JR	54	20	37,0	28	51,9	6	11,1
Total	61						

hombres	20	5	25	12	60	3	15
mujeres	41	19	46,3	19	46,3	3	7,3
Total	61		39,3				

más de 68	9	0	0	7	77,8	2	22,2
26-67	39	16	41,0	20	51,3	3	7,7
18-25	13	8	61,5	4	30,8	1	7,7
Total	61						

necesario ambas	solo JR	%	conven	%	no conv	%	depen f	%
20	71,4	8	28,6	9	32,1	1	3,6	18
23	69,7	10	30,3	5	15,2	0	0	28
	70,5		29,5		23,0		1,6	75,4

6	85,7	1	14,3	1	14,3	0	0	6	85,7
37	68,5	17	31,5	13	24,1	1	1,9	40	74,1

14	70	6	30	6	30	1	5	13	65
29	70,7	12	29,3	8	19,5	0	0	33	80,5

5	55,6	4	44,4	4	44,4	0	0	5	55,6
27	69,2	12	30,8	9	23,1	1	2,6	29	74,4
11	84,6	2	15,4	1	7,7	0	0	12	92,3

grav daño	%	tipo delito	%	pena	%	especi prof	%	otros	%
11	39,3	7	25	0	0	2	7,1	2	7,1
14	42,4	12	36,4	0	0	2	6,1	3	9,1

3	42,9	1	14,3	0	0	1	14,3	2	28,6
22	40,7	18	33,3	0	0	3	5,6	3	5,6

6	30	6	30	0	0	2	10	3	15
19	46,3	13	31,7	0	0	2	4,9	2	4,9

4	44,4	1	11,1	0	0	2	22,2	0	0
14	35,9	14	35,9	0	0	2	5,1	4	10,3
7	53,8	4	30,8	0	0	0	0	1	7,7

no peligro	%	no rep insuf	%	sí + partici	%	sí rep dañ	%
2	7,1	2	7,1	11	39,3	13	46,4
2	6,1	7	21,2	16	48,5	8	24,2
	6,6		14,8		44,3		34,4

0	0	1	14,3	2	28,6	4	57,1
4	7,4	8	14,8	25	46,3	17	31,5

1	5	0	0	9	45	10	50
3	7,3	9	22,0	18	43,9	11	26,8

0	0	0	0	3	33,3	6	66,7
2	5,1	5	12,8	17	43,6	15	38,5
2	15,4	4	30,8	7	53,8	0	0

no reinci	%	no violenc	%	si (no reinc)	%	sí repara	%
0	0	1	3,6	13	46,4	14	50
2	6,1	0	0	22	66,7	9	27,3
	3,3		1,6		57,4		37,7

0	0	1	14,3	1	14,3	5	71,4
2	3,7	0	0	34	63,0	18	33,3

0	0	0	0	11	55	9	45
0	0	0	0	41	100	0	0

0	0	0	0	3	33,3	6	66,7
0	0	1	2,6	24	61,5	14	35,9
2	15,4	0	0	8	61,5	3	23,1

si aprend	%	no aprend	%	tal vez	%
20	71,4	2	7,1	6	21,4
17	51,5	2	6,1	14	42,4
	60,7		6,6		32,8

5	71,4	1	14,3	1	14,3
32	59,3	3	5,6	19	35,2

12	60	2	10	6	30
25	61,0	2	4,9	14	34,1

5	55,6	1	11,1	3	33,3
26	66,7	2	5,1	11	28,2
6	46,2	1	7,7	6	46,2

si aprend	%	no aprend	%	tal vez	%
21	75	0	0	7	25
23	69,7	2	6,1	8	24,2
	72,1		3,3		24,6

6	85,7	0	0	1	14,3
38	70,4	2	3,7	14	25,9

13	65	1	5	6	30
31	75,6	1	2,4	9	22,0

7	77,8	1	11,1	1	11,1
29	74,4	1	2,6	9	23,1
8	61,5	0	0	5	38,5

si conoz	%	no conoz	%	me suena	%
-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-

-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-

6	30	7	35	7	35
18	43,9	6	14,6	17	41,5

6	66,7	3	33,3	0	0
15	38,5	8	20,5	16	41,0
3	23,1	2	15,4	8	61,5

Fuente: Elaboración propia